ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΙΟΥΝΙΟΣ 2016 72 ΤΕΥΧΟΣ

αΩ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΥΠΟΤΡΟΦΩΝ ΚΟΙΝΩΦΕΛΟΥΣ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Σ. ΩΝΑΣΗΣ

Περιεχόμενα

Σημείωμα

Δραστηριότητες Υποτρόφων
- Επιτυχίες 2
- Μουσική 4
- Εικαστικά 6

Ειδήσεις του Συνδέσμου
- Η Αθήνα και τα μνημεία της: Μια ξενάγηση αλλιώς....8
- Φεστιβάλ Επιστήμης και Τεχνολογίας 2016 στην Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων 10
- Σεμινάριο του Συνδέσμου Υποτρόφων για τη στρατηγική των διαπραγματεύσεων....13
- Η ομάδα του Συνδέσμου στον Ημιμαραθώνιο της Αθήνας 15

Ειδήσεις του Ιδρύματος
- Ολοκληρώθηκε με επιτυχία η εκστρατεία υποστήριξης του Θεάτρου Τέχνης Καρόλου Κουν μέσω του act4Greece 16

Ειδήσεις του Θυγατρικού Ιδρύματος
- Παράλληλες εκδηλώσεις της μεγάλης έκθεσης για το αρχαίο Δίον στη Νέα Υόρκη 18

Ειδήσεις της Στέγης
- Ξύπνα! Ώρα για Hypnos Project! 20

Αφιέρωμα
- The Theta Series – Ολονυχτία στη Στέγη 24
- Dany Nobus: Τι είναι τα όνειρα; 27
- Τα όνειρα των Ελλήνων 30
- Το υπνοδωμάτιο ως υλικό υπόβαθρο της ταυτότητάς μας 32
- Burnout syndrome: Το οργανωσιακό και επιχειρηματικό κόστος από το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης 35
- Το φως του Μορφέα 39

Βιβλιοπαρουσίαση
- Συνδεδεμένες Συμβάσεις Franchise 42

Καλοκαίρι 2016 για τον Σύνδεσμο Υποτρόφων

Με ένα φαντασμαγορικό πάρτι σε έναν δροσερό προορισμό κάτω απ΄ τα αστέρια θα υποδεχθεί ο Σύνδεσμος Υποτρόφων το καλοκαίρι. Το πολυαναμενόμενο θερινό ραντεβού θα μας βρει την Παρασκευή 15 Ιουλίου στις 9 το βράδυ στο Ble Azure στην παραλία του Αλίμου. Μπορούμε μόνο να αποκαλύψουμε ότι το κλείσιμο της φετινής «ακαδημαϊκής χρονιάς» θα είναι μια θεματική βραδιά με άρωμα ...μεξικάνικο!

Όσες φορές κι αν επισκεφθεί κανείς τους Δελφούς θα έχει πάντα να λαμβάνει πλούτο γνώσεων και εμπειριών. Η καλοκαιρινή εκδρομή του Συνδέσμου πραγματοποιήθηκε το Σάββατο 25 Ιουνίου στον Ομφαλό της Γης, στο μαγευτικό δελφικό τοπίο και τη ναυτική πολιτεία του Γαλαξειδίου. Περισσότεροι από σαράντα υπότροφοι με τους/τις συνοδούς τους επισκέφθηκαν και ξεναγήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο και το Μουσείο των Δελφών. Η εκδρομή ολοκληρώθηκε στην παραλία και στα σοκάκια του παλιού ναυτικού κέντρου με την απαράμιλλη γραφικότητα και τα εντυπωσιακά καπετανόσπιτα. Μιαν αναλυτική εξιστόρηση των εντυπώσεων θα φιλοξενήσουμε στο επόμενο τεύχος του *ΑΩ*.

Η αρχιτεκτονική συναντά τη ζωή που αλλάζει... Τη Δευτέρα 6 Ιουνίου, στη Μικρή Σκηνή της Στέγης, ξεκίνησε ένας διευρυμένος διάλογος για τον ρόλο της αρχιτεκτονικής στη διαμόρφωση της καθημερινότητας και των αναγκών των ανθρώπων, τη σχέση της αρχιτεκτονικής με το design, αλλά και τη δυνατότητα της δομικής της παρέμβασης στα κοινωνικά στερεότυπα. Μια ενδιαφέρουσα, διαφορετική ημερίδα, οι «Επανακατοικήσεις», πραγματοποιήθηκε από τον Σύνδεσμο Υποτρόφων στη Μικρή Σκηνή της Στέγης, με την υποστήριξη του Ιδρύματος Ωνάση και με τη συμμετοχή πολλών υποτρόφων. Η εκδήλωση διερεύνησε τη σχέση ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο, ανάμεσα δηλαδή στα ιδιόκτητα διαμερίσματα και τους κοινόχρηστους χώρους των πολυκατοικιών, το όριο ανάμεσα στον εσωτερικό και τον εξωτερικό χώρο της κατοικίας, καθώς και τις ενδοοικογενειακές σχέσεις σε συνάρτηση με το περιβάλλον της οικίας. Περισσότερες λεπτομέρειες και για αυτήν τη διοργάνωση, στο επόμενο τεύχος του *ΑΩ*.

Ένας χρόνος συμπληρώνεται το φθινόπωρο από την εκλογή του τρέχοντος ΔΣ. Έτσι, η επόμενη προγραμματισμένη συνάντηση των μελών του Συνδέσμου θα γίνει στις 27 Σεπτεμβρίου 2016, οπότε και θα διεξαχθεί στη Μικρή Σκηνή της Στέγης η Γενική Συνέλευση, κατά τη διάρκεια της οποίας θα παρουσιαστούν τα πεπραγμένα του Συμβουλίου και ο οικονομικός απολογισμός της χρονιάς.

Έως τότε, το *ΑΩ* εύχεται σε όλες και όλους καλό καλοκαίρι!

Λήδα Μπουζάλη

Επιτυχίες

Σωτήριος Γ. Λοΐζου

Με το Βραβείο Colin B. Picker του 5ου Διεθνούς Συνεδρίου Νέων Συγκριτικολόγων της Αμερικανικής Ένωσης Συγκριτικού Δικαίου (American Society of Comparative Law – Younger Comparativists Committee/YCC), για την πιο αξιόλογη εισήγηση από μεταπτυχιακό φοιτητή, τιμήθηκε ο Σωτήριος Λοΐζου.

Η εργασία του, με τίτλο *Deconstructing Second Parallel Legal Regimes: The Peculiar Case of Applying Foreign Law,* η οποία και επελέγη προς παρουσίαση, αποτελεί τμήμα της διδακτορικής του διατριβής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, όπου συνεχίζει τις σπουδές του ως υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση.

Η διδακτορική έρευνα του Σωτήριου Λοΐζου επικεντρώνεται σε ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, δικαίου των συμβάσεων διεθνούς πώλησης, καθώς και συγκριτικού δικαίου. Η εισήγησή του πραγματεύεται ζητήματα αλληλεπίδρασης των παράλληλων νομικών πλαισίων (second parallel legal regimes) με τις εθνικές διατάξεις περί αλλοδαπού δικαίου του εκάστοτε κράτους και επιχειρεί να καταδείξει ότι η διατήρηση των αποκλινουσών εθνικών ρυθμίσεων περί αλλοδαπού δικαίου καθιστά «κενό γράμμα» οποιαδήποτε νομοθετική πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για ενοποίηση του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, καθώς και του ομοιόμορφου ουσιαστικού δικαίου, όταν το τελευταίο έχει θεσπιστεί ως παράλληλο νομικό πλαίσιο.

Ο Σωτήριος Λοΐζου ολοκλήρωσε σπουδές Νομικής και μεταπτυχιακές σπουδές Αστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή Αθηνών, από όπου και αποφοίτησε με βαθμό Άριστα. Στη συνέχεια, ολοκλήρωσε μεταπτυχιακές σπουδές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης ως υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση. Αυτό το διάστημα, εκπονεί τη διδακτορική διατριβή του με θέμα *The Proposal for a new Common European Sales Law (CESL): On the verge of a «New-Deal» regarding cross-border sales? A Private International Law and Comparative Law analysis* στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ ως υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση. Κατά το τρέχον ακαδημαϊκό έτος, διετέλεσε επισκέπτης ερευνητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ.

Θεόδωρος Κουρεντζής

Το βραβείο KAIROS Prize 2016 του Ιδρύματος Alfred Toepfer απονεμήθηκε στον αρχιμουσικό Θεόδωρο Κουρεντζή, σε ειδική εκδήλωση που διοργανώθηκε στο Deutsches Schauspielhaus του Αμβούργου στις 8 Απριλίου 2016. Ο Θεόδωρος Κουρεντζής διευθύνει την όπερα του Περμ και, επίσης, είναι ο ιδρυτής του παγκοσμίου φήμης μουσικού συνόλου και χορωδίας MusicAeterna, με έδρα το Νοβοσιμπίρσκ της Σιβηρίας.

Το «KAIROS-Preis» απονέμεται σε ανθρώπους των ευρωπαϊκών γραμμάτων και τεχνών που κομίζουν κάτι νέο, ο καθένας στο είδος του. Το όνομα του βραβείου είναι εμπνευσμένο από τον Καιρό, τη μυθική θεότητα που υποδήλωνε την ευνοϊκή στιγμή, τη σωστή συγκυρία. Η διάκριση συνοδεύεται από χρηματικό έπαθλο ύψους 75.000 ευρώ, γεγονός που καθιστά το βραβείο ένα από τα σημαντικότερα στην Ευρώπη.

Στο σκεπτικό της, η κριτική επιτροπή αναφέρει ότι το βραβείο αναγνωρίζει το έργο ενός καλλιτέχνη που υπερβαίνει τα παραδοσιακά όρια των τεχνών και, με την αποφασιστικότητά του, αντιτάσσεται στους κανόνες που θέτει η εύπεπτη μουσική βιομηχανία στις μέρες μας. Ο υπότροφος έχει κερδίσει τη διεθνή αναγνώριση για την καλλιτεχνική τόλμη του και τις ριζοσπαστικές προσεγγίσεις του στα κλασικά μουσικά έργα.

Επιτυχίες

Ειρήνη Σαρίογλου

Το ντοκιμαντέρ *Στην Άκρη του Αιγαίου: Καστελλόριζο*, που σκηνοθέτησε η υπότροφος ιστορικός Ειρήνη Σαρίογλου μαζί με τον Άγγελο Κοβότσο, απέσπασε το πρώτο βραβείο καλύτερου δημιουργικού ντοκιμαντέρ στο Διεθνές Φεστιβάλ Ταινιών και Ντοκιμαντέρ 2016, στο Λονδίνο. Πρόκειται για μια παραγωγή του Ελληνικού Ιδρύματος Ιστορικών Μελετών (ΙΔΙΣΜΕ) σε συμπαραγωγή με τον ΟΤΕ TV και την ΕΡΤ. Τη μουσική έγραψε ο Ανδρέας Κατσιγιάννης και τους στίχους η Ελένη Φωτάκη. Τραγούδησε ο Γιώργος Νταλάρας. Την εικαστική επιμέλεια ανέλαβε ο Παύλος Χαμπίδης. Αφηγητές, η Νένα Μεντή και ο Γιώργος Κέντρος.

Το ντοκιμαντέρ πραγματοποιεί μιαν αναδρομή στην πολυτάραχη ιστορία της μικρής νησιωτικής κοινότητας του ακριτικού Καστελλόριζου, της αρχαίας Μεγίστης, αποτυπώνοντας τα βασικά ιστορικά γεγονότα από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι την ενσωμάτωσή του στην Ελλάδα, το 1948. Το αφιέρωμα αυτό αποτελεί φόρο τιμής στην ιστορία του νησιού, καθώς επιχειρεί να αναδείξει τη σπουδαία πολιτισμική, ιστορική και οικονομική κληρονομιά των Καστελλοριζιών. Στο νοερό αυτό ταξίδι στην Αντίφελλο, τη Μάκρη, το Λιβίσι, τη Μύρα, το Καστελλόριζο, οι μαρτυρίες των κατοίκων πρωταγωνιστούν, καθώς καταγράφουν το πολυκύμαντο παρελθόν του νησιού.

Η τελευταία αυτή παραγωγή του ΙΔΙΣΜΕ βασίζεται στο ημερολόγιο *Ιστορίες του Καστελλορίζου* της Χριστίνας Ευστρατιάδου, γερόντισσας Καστελλοριζιάς, στο βιβλίο *Στην άκρη του Αιγαίου: Καστελλόριζο 1890–1948* του Νικόλαου Γ. Παπαναστασίου και του Νικόλαου Κ. Βογιατζή, αλλά και σε πλούσιο αρχειακό υλικό του ΙΔΙΣΜΕ και της ΕΡΤ.
Η Αμερικανική Ένωση Συγκριτικού Δικαίου (American Society of Comparative Law) είναι μία από τις σημαντικότερες ενώσεις συγκριτικού δικαίου παγκοσμίως. Στο προαναφερθέν συνέδριό της, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Νέα Ορλεάνη των ΗΠΑ (18–19 Μαρτίου 2016), συμμετείχαν περισσότεροι από 90 εισηγητές από όλες τις ηπείρους.

Στεριανή Τσιντζιλώνη

Η Στεριανή Τσιντζιλώνη ανέλαβε τη θέση της Συμβούλου για τον Χορό στο Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου 2016. Ως μέλος μιας ομάδας εμπειρογνωμόνων, υπό την καλλιτεχνική διεύθυνση του Βαγγέλη Θεοδωρόπουλου, είναι συνυπεύθυνη για τη φιλοσοφία και τον προγραμματισμό του Φεστιβάλ.

Είναι αριστούχος απόφοιτος της Κρατικής Σχολής Ορχηστικής Τέχνης και του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης (Πανεπιστήμιο Κρήτης). Είναι επίσης κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στις Σπουδές Χορού από το Πανεπιστήμιο του Σάρεϊ, όπου φοίτησε με υποτροφία του Ιδρύματος Ωνάση, και διδάκτωρ Θεωρίας Χορού του Πανεπιστημίου Ροχάμπτον.

Εργάστηκε ως χορεύτρια και δασκάλα χορού, ενώ τα τελευταία χρόνια εργάστηκε επίσης ως επιστημονική συνεργάτιδα έρευνας και προγραμματισμού του Διεθνούς Φεστιβάλ Χορού Καλαμάτας, συνεργάτιδα του Κέντρου Μελέτης Χορού Ι. και Ρ. Ντάνκαν και ερευνήτρια σε ανεξάρτητα εκπαιδευτικά, ερευνητικά και διεπιστημονικά προγράμματα, μεταξύ των οποίων και το European Dancehouses Network (EDN). Ως θεωρητικός χορού έχει διδάξει στα πανεπιστήμια Πατρών και Αθηνών, σε επαγγελματικές σχολές χορού (μεταξύ άλλων, στη σχολή της Εθνικής Λυρικής Σκηνής) και σε ποικίλα εκπαιδευτικά πλαίσια. Είναι συνιδρύτρια και μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του *Manifesto Lexicon*, ενός διαδικτυακού λεξικού του διεθνούς οργανισμού Performance Studies International.

Άρθρα της έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και διεθνή ακαδημαϊκά περιοδικά, ενώ η έρευνα που διεξάγει μαζί με τη Stacey Prickett (Principal Lecturer, Πανεπιστήμιο Ροχάμπτον) επιλέχθηκε για να υποστηριχθεί οικονομικά από τη Βρετανική Ακαδημία.

Μουσική

Διονύσης Γραμμένος

Ο Διονύσης Γραμμένος είναι ο πρώτος Έλληνας που καλείται να συμμετάσχει ως μαέστρος στην Αμερικανική Ακαδημία Διεύθυνσης Ορχήστρας (American Academy of Conducting) στο Φεστιβάλ του Άσπεν στο Κολοράντο – το μεγαλύτερο σχετικό φεστιβάλ των ΗΠΑ. Η επιλογή του, μεταξύ εκατοντάδων συμμετοχών από όλον τον κόσμο, έγινε από τον Robert Spano, διευθυντή του φεστιβάλ και μουσικό διευθυντή της Συμφωνικής Ορχήστρας της Ατλάντα.

Το Φεστιβάλ του Άσπεν φιλοξενεί ετησίως περισσότερες από 300 συναυλίες, προσκαλώντας τα μεγαλύτερα ονόματα της παγκόσμιας μουσικής σκηνής· μεταξύ αυτών, για τη φετινή σεζόν, συγκαταλέγονται η σοπράνο Renée Fleming, οι βιολονίστες Gil Shaham και Joshua Bell, ο φλαουτίστας Emmanuel Pahud και ο πιανίστας Yefim Bronfman.

Ο εικοσιεξάχρονος Διονύσης Γραμμένος, με καταγωγή από την Κέρκυρα, σπούδασε Διεύθυνση Ορχήστρας στη Μουσική Σχολή Franz List της Βαϊμάρης, στο πλάι του Martin Spangenberg, με υποτροφία του Ιδρύματος Ωνάση. Τα τελευταία χρόνια έχει προσελκύσει διεθνώς το ενδιαφέρον σπουδαίων αρχιμουσικών. Πρόσφατα διηύθυνε στο Φεστιβάλ της Λουκέρνης και μαθήτευσε δίπλα στον Bernard Haitink, ο οποίος επαίνεσε το μαεστρικό ταλέντο και τη μουσικότητά του.

Παράλληλα με τις δραστηριότητές του ως διευθυντή ορχήστρας, ο Διονύσης Γραμμένος συνεχίζει τη σολιστική του καριέρα στο κλαρινέτο και, τον Οκτώβριο του 2016, θα συμπράξει σε συναυλία με τη Φιλαρμονική του Βερολίνου. Έχει εμφανιστεί με πολύ σημαντικές ορχήστρες, όπως με τη Συμφωνική Ορχήστρα της Βιέννης, την Ορχήστρα της Νορβηγικής Ραδιοφωνίας, τη Φιλαρμονική Ορχήστρα της Σόφιας, τη Φιλαρμονική Ορχήστρα του Κατάρ, την Ορχήστρα Δωματίου της Πολωνίας, το Κουαρτέτο Philharmonia του Βερολίνου, το Σύνολο Πνευστών της Σουηδίας. Επίσης, έχει εμφανιστεί σε διεθνή φεστιβάλ και έχει δώσει ρεσιτάλ σε κορυφαίες αίθουσες συναυλιών· μεταξύ άλλων, στο Φεστιβάλ της Βιέννης, στο Μουσικό Φεστιβάλ του Ράινγκαου, στο Φεστιβάλ Αθηνών, στο Κάρνεγκι Χολ, στο Concertgebouw του Άμστερνταμ, στο Αμφιθέατρο του Μουσείου του Λούβρου, στο Μπάρμπικαν του Λονδίνου, στο Εθνικό Ωδείο της Μαδρίτης, στη Βασιλική Ακαδημία Τεχνών του Λονδίνου και στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών.

Ο Διονύσης Γραμμένος έχει τιμηθεί με το Διεθνές Βραβείο Leonardo Da Vinci και με το Χρυσό Μετάλλιο της Πόλεως των Αθηνών.

Μάρθα Μαυροειδή

Η μουσικός Μάρθα Μαυροειδή είχε την καλλιτεχνική επιμέλεια του 4ου Tinos World Music Festival, με τίτλο «Φωνές του κόσμου», το οποίο πραγματοποιήθηκε στις 17, 18 και 19 Ιουνίου 2016 στο Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού στη Χώρα της Τήνου. Φέτος, το φεστιβάλ ήταν αφιερωμένο στην ανθρώπινη φωνή, το πιο διαδεδομένο αλλά και πιο εκφραστικό μουσικό όργανο.

Καλεσμένοι του φετινού φεστιβάλ, η Εν Τήν Χορωδία Βυζαντινής Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Σύρου-Τήνου, με μέλη εκκλησιαστικά και από τη λόγια κωνσταντινουπολίτικη παράδοση· η Αυγερινή Γάτση και ο Γιάννης Νιάρχος με τραγούδια από τη Σμύρνη· το φωνητικό κουαρτέτο Γιασεμί, με παραδοσιακά τραγούδια από την Ελλάδα και τη Μεσόγειο· η Σαβίνα Γιαννάτου σε αυτοσχεδιασμούς βασισμένους σε παραδοσιακές μελωδίες από όλον τον κόσμο· το φωνητικό σύνολο Eva Quartet, με πολυφωνικά τραγούδια από τη Βουλγαρία· η Eliza Carthy, με χαρακτηριστικά κομμάτια της αγγλικής folk, αλλά και η ορχήστρα από φωνές The Happy Hour Choir, από το Εργαστήριο Φωνής της Στέγης του Ιδρύματος Ωνάση.

Η Μάρθα Μαυροειδή με το κουαρτέτο Γιασεμί παρουσίασαν, το Σάββατο 18 Ιουνίου, ένα πρόγραμμα βασισμένο στις φωνητικές παραδόσεις της Ελλάδας, με παραδοσιακές μελωδίες αλλά και νέα κομμάτια που ακολουθούν την τροπικότητα της μουσικής της Ανατολικής Μεσογείου, ειδικά επεξεργασμένα για φωνητικό σύνολο.

Μουσική

Άννα Παγκάλου

Σειρά ρεσιτάλ έδωσε η μεσόφωνος Άννα Παγκάλου στην Καλιφόρνια, όπου βρίσκεται ως Visiting Artist του Ινστιτούτου Τεχνών της Καλιφόρνιας (CalArts), ενώ παράλληλα εντάχθηκε στο διδακτικό προσωπικό του Τμήματος Voice Arts της Μουσικής Σχολής Herb Alpert School of Music του ίδιου Ινστιτούτου. Η υπότροφος είχε την ευκαιρία να διδάξει την τεχνική που έχει αναπτύξει μέσα από την ενασχόλησή της με το κλασικό τραγούδι.

Η Άννα Παγκάλου συμμετείχε στο project «The drama of the dictionary», το οποίο είχε δύο βασικά σκέλη. Το πρώτο σκέλος, με τίτλο «Deconstructing Liederabend», παρουσιάστηκε στον συναυλιακό χώρο Wild Beast του CalArts στις 12 Απριλίου. Χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της αποδόμησης, για να δομηθεί μια καινούργια αφήγηση της σύγχρονης μουσικής, βασισμένη στην κλασική μουσική. Στο ρεσιτάλ της, η Άννα Παγκάλου παρουσίασε τα *Kindertotenlieder* του Gustav Mahler και δύο έργα σύγχρονων Ελλήνων συνθετών, το «Johann Sebastian is not any longer living here» του Ανάργυρου Δενιόζου και το «Recitation No 9» του Γιώργου Απέργη.

Το δεύτερο σκέλος περιλάμβανε τα *Song Books* του John Cage, έργο το οποίο η Άννα Παγκάλου είχε ερμηνεύσει αρχικά στο Open Day της Στέγης του Ιδρύματος Ωνάση και, στη συνέχεια, σε δύο ακόμη εκδοχές του, στην Ελλάδα αλλά και στις ΗΠΑ, όπου, στις 12 Μαΐου, στο θέατρο The Sharon Disney Lund School of Dance Theatre at CalArts, αλλά και σε όλον τον χώρο του πανεπιστημίου, τραγουδιστές απέδιδαν κάποια από τα σόλο. Στην περφόρμανς *The Land* δημιουργήθηκε «μία χώρα» όπου κυριαρχεί η ελευθερία από τη φόρμα και όπου η υπότροφος μαζί με άλλους 14 καλλιτέχνες παρουσίασαν 70 από τα 93 σόλο του έργου.

Τον Μάρτιο, η καλλιτέχνις επισκέφτηκε επί σύντομο διάστημα την Ελλάδα, για να συμμετάσχει στο Open Day: Minimalism(s), το αφιέρωμα της Στέγης στη μινιμαλιστική μουσική, παρουσιάζοντας τις όπερες του Tom Johnson *Door* και *Drawers*. Τέλος, στις 11 Ιουνίου, παρουσίασε στη Νέα Υόρκη μία ακόμη απόδοση των *Song Books* του John Cage, σε πειραματική εκδοχή, με καλλιτέχνες διαφόρων καλλιτεχνικών πεδίων οι οποίοι δραστηριοποιούνται στη Νέα Υόρκη.

Εικαστικά

Δημήτρης Ιωάννου
Τη νέα του ατομική έκθεση, με τίτλο «Laying Dormant» («Αφημένα ανενεργά»), παρουσιάζει ο Δημήτρης Ιωάννου σε μια υπόγεια πρώην αποθήκη στην οδό Αβραμιώτου 4, στο κέντρο της Αθήνας. Το project αυτό πραγματεύεται τη διαδικασία της συλλογής και τη λειτουργία του αντικειμένου ως αποδέκτη υποκειμενικά φορτισμένων εννοιών, ως μηχανισμού μνήμης.

Το κύριο κομμάτι της έκθεσης αποτελείται από ανενεργές μικροσυλλογές, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί από την εποχή που ο καλλιτέχνης ήταν δέκα ετών μέχρι και πρόσφατα. Τα αντικείμενα δεν αναδεικνύονται με λογική επίδειξης σε προθήκες, αλλά τοποθετούνται τυλιγμένα σε διαφανείς μεμβράνες, δημιουργώντας την αίσθηση της ασφυξίας.

Στο δεύτερο κομμάτι της έκθεσης, ο Ιωάννου πάλι δρα ως συλλέκτης, αλλά αυτήν τη φορά συγκεντρώνει εικόνες και κυρίως ιστορίες ανθρώπων ηλικίας 7 έως 77 ετών, που περιγράφουν ένα αναντικατάστατο για τους ίδιους αντικείμενο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα αντικείμενα μετατρέπονται σε δοχεία, φορείς νοήματος απολύτως υποκειμενικού.

Αυτή η δουλειά αποτελεί τη συνέχεια της έρευνας του Δημήτρη Ιωάννου γύρω από τη διαδικασία του συλλέγειν και τη δημιουργία αφήγησης μέσω αυτής. Διερευνά τη σχέση της υλικότητας ενός αντικειμένου ή μιας σειράς αντικειμένων με άυλες έννοιες, αμφισβητώντας τον καθαρό διαχωρισμό αντικειμένου και υποκειμένου, υλικού και άφθαρτου. Η έκθεση εγκαινιάστηκε στις 2 Ιουνίου και θα διαρκέσει έως τις 25 του ίδιου μήνα.

Ο Δημήτρης Ιωάννου σπούδασε Ζωγραφική στην ΑΣΚΤ και συνέχισε με μεταπτυχιακές σπουδές στο Ινστιτούτο Pratt στη Νέα Υόρκη, ως υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση. Στις αρχές του 2005, συμμετείχε σε πρόγραμμα φιλοξενίας καλλιτεχνών (residency) στο USF Verftet στο Μπέργκεν της Νορβηγίας. Έχει παρουσιάσει δουλειά του σε ατομικές εκθέσεις στην Αθήνα και στο Μπέργκεν, καθώς και σε διάφορες ομαδικές εκθέσεις, από τις οποίες οι πιο πρόσφατες είναι οι εξής: «The VELVET invention [in search of the anti-giraffe: 10 years and counting]», Ρομάντσο, Αθήνα, 2015· «Contemporary Treasures (Part II)», Ιλεάνα Τούντα, Αθήνα 2013· «CHROMA III», Volt Gallery, Μπέργκεν, Νορβηγία, 2012.

Εικαστικά

Νόρα Όκκα

Την έκθεση με τίτλο «Σπόλια: 99 Μεταγραφές» παρουσίασε η υπότροφος Νόρα Όκκα στον τέως εκθεσιακό χώρο του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης στο Ωδείον Αθηνών, κατά το διάστημα 11/12/2015–11/02/2016. Πρόκειται για μέρος της εφαρμοσμένης έρευνας της διδακτορικής της μελέτης *–Staging Venice: Practices of Curating and Exhibiting at the Architecture Biennale in Venice between 1975 and 2016–*, την οποία η Νόρα Όκκα εκπονεί στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης.

Η εγκατάσταση, μήκους 44 μέτρων και ύψους 7 μέτρων, περιλαμβάνει 99 χάρτινα έκτυπα τα οποία αποτυπώνουν τα μαρμάρινα σπόλια από τους αρχαίους και ρωμαϊκούς χρόνους μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες και τη μεσοβυζαντινή εποχή. Τα αρχιτεκτονικά αυτά σπόλια χρησιμοποιήθηκαν εκ νέου, μεταξύ άλλων, για την κατασκευή της Μικρής Μητρόπολης Αθηνών. Η τρισδιάστατη αναπαράσταση της τοιχοποιίας του ναού προσφέρει στον θεατή μια χωρική αναπαράσταση τόσο των σπολίων όσο και της αρχιτεκτονικής αυτών.

Για την αρχιτέκτονα Νόρα Όκκα, τα έκτυπα μεταφέρουν τα εν λόγω σπόλια στον εκθεσιακό χώρο, αναδεικνύοντας σε πραγματική κλίμακα τόσο την ανάγλυφη επιφάνειά τους όσο και την αρχιτεκτονική τους σύνθεση. Δίνοντας έμφαση στη σημασία της χωρικής εμπειρίας, η αρχιτέκτων μετατρέπει τον εκθεσιακό χώρο σε έναν σύνθετο σχηματισμό χώρων του παρελθόντος και του παρόντος. Ένας άλλος αόρατος αρχιτεκτονικός χώρος είναι αυτός που υπονοείται από τον ανάγλυφο χαρακτήρα των απομονωμένων σπολίων, ένας χώρος από τον οποίο προήλθαν τα έκτυπα. Η φαινομενικά ιεραρχική ιστορία της παραγωγής, αφαίρεσης, οικειοποίησης και έκθεσης των σπολίων αποδίδεται με αυτόν τον τρόπο σαν μια ταυτόχρονη, τριπλή χωρική αφήγηση.

Η μέθοδος που αναπτύχθηκε για την αποτύπωση των αναγλύφων βασίζεται στην τεχνική για τη μελέτη των αρχαίων επιγραφών και χρησιμοποιήθηκε για το μεγαλύτερο μέρος των σπολίων, εκτός αυτών που χρήζουν συντήρησης. Η μέθοδος συνίσταται στην εφαρμογή πολλαπλών υγρών απορροφητικών τυπόχαρτων στην ανάγλυφη επιφάνεια του αντικειμένου με ειδικές ψήκτρες. Όταν το χαρτί στεγνώσει και αφαιρεθεί, διατηρεί μια τρισδιάστατη αποτύπωση της ανάγλυφης επιφάνειας. Μέσω αυτής της αποτύπωσης, καταγράφηκαν 44 αδημοσίευτα θραύσματα σπολίων, τα οποία προστέθηκαν στα 99 δημοσιευμένα σπόλια του 1906 από τους Γερμανούς αρχαιολόγους K. Michel και A. Struck.

Η ιδέα της αποτύπωσης των σπολίων έγινε αποδεκτή ως μέρος της εφαρμοσμένης έρευνας της διδακτορικής μελέτης της Νόρας Όκκα στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης το 2012 και προτάθηκε ως ατομική συμμετοχή με τίτλο *Spolia: A Network of Traces – Mapping the Greek Community of Venice* για το ελληνικό περίπτερο στην 13η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής «Common Ground» στη Βενετία το 2012. Αποτέλεσε επίσης μεταπτυχιακή εργασία της υποτρόφου, με τίτλο *Curating Architectural Spolia*, στο Πανεπιστήμιο Τεχνών της Ζυρίχης το 2012 και παρουσιάστηκε σε μορφή μικρής κλίμακας εγκατάστασης στην έκθεση «Rematerialising Culture» στο Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης το 2014 στην Αθήνα.

Η αρχιτέκτων Νόρα Όκκα είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, ως υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση. Είναι απόφοιτος της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος στις Ψηφιακές Μορφές Τέχνης από την Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών στην Αθήνα, καθώς και μεταπτυχιακού διπλώματος (MAS) στη Σκηνογραφία από το Πανεπιστήμιο Τεχνών της Ζυρίχης. Από το 2006 εργάζεται ως αρχιτέκτων.

Σημ.: Ο όρος «σπόλια» αναφέρεται στην εκ νέου χρήση παλαιότερων δομικών στοιχείων σε νεότερα κτίσματα.

Η Αθήνα και τα μνημεία της: Μια ξενάγηση αλλιώς

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΣΤΗΣ

Η θέα της Ακρόπολης, πάντα μαγευτική

Τον περασμένο Μάρτιο εγκαινιάστηκε μία νέα δράση του Συνδέσμου Υποτρόφων, με τίτλο «Η Αθήνα και τα μνημεία της: Μια ξενάγηση αλλιώς». Ο Σύνδεσμος, ακόμη μία φορά, δεν μένει στο προφανές, αλλά διοργανώνει μια «εναλλακτική» εκπαιδευτική δράση αποκλειστικά για τα μέλη του. Η δράση αυτή έχει σκοπό να ενθαρρύνει τα μέλη του Συνδέσμου να εμπλουτίσουν ή και να αναθεωρήσουν τις γνώσεις τους για τα αθηναϊκά τοπόσημα, φωτίζοντας άγνωστες πλευρές της ιστορίας τους.

Τα σπουδαιότερα μνημεία της Αθήνας, που όλοι τα γνωρίζουμε και τα βλέπουμε στην καθημερινότητά μας, (ξανα)παρουσιάζονται με ασυνήθιστο τρόπο από την ξεναγό και συγγραφέα ιστορικών βιβλίων Άρτεμη Σκουμπουρδή και άλλους έγκριτους ξεναγούς. Η κλασική και η νεοκλασική Αθήνα, η βυζαντινή Αθήνα, η ρωμαϊκή και η οθωμανική Αθήνα, καθώς όμως και η Αθήνα του 19ου αιώνα ξαναζωντανεύουν μέσα από τέσσερις κύκλους ξεναγήσεων. Κάθε κύκλος ξεναγήσεων χωρίζεται σε τρεις ή τέσσερις ενότητες. Τη δράση κλείνει ένας πέμπτος κύκλος ξεναγήσεων, όπου θα γνωρίσουμε άγνωστες πτυχές της σύγχρονης Αθήνας.

Ναός του Ηφαίστου στο Θησείον

Ο πρώτος κύκλος ξεναγήσεων ξεκίνησε με την «Κλασική και Νεοκλασική Αθήνα», την Κυριακή 27 Μαρτίου 2016, με επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Αγοράς της Αθήνας. Στην ξενάγηση αυτήν συμμετείχαν εξήντα άτομα, μέλη του Συνδέσμου και οι συνοδοί τους. Είχαμε την ευκαιρία να ανακαλύψουμε τα μυστικά που κρύβονται πίσω από τα σπουδαιότερα μνημεία της Αρχαίας Αγοράς, όπως τον Ναό του Ηφαίστου, τη Στοά του Αττάλου, το Βουλευτήριο, το Πρυτανείο, τα οποία αποτέλεσαν το λίκνο της δημοκρατίας και την καρδιά της αρχαίας Αθήνας. Παράλληλα, ενημερωθήκαμε για την καθημερινότητα των Αθηναίων στην Αρχαία Αγορά -όπου συγκεντρώνονταν για να μάθουν τις ειδήσεις της ημέρας-, καθώς και για το πώς λειτουργούσε ο πολιτικός βίος και το σύστημα της δικαιοσύνης.

Στη Μεγάλη Αίθουσα Τελετών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο πρώτος κύκλος ξεναγήσεων συνεχίστηκε το Σάββατο 16 Απριλίου με ξενάγηση στην Τριλογία Αθηνών των Δανών αδελφών Χριστιανού και Θεόφιλου Χάνσεν. Εκεί ανακαλύψαμε τρία από τα ωραιότερα νεοκλασικά μνημεία του κόσμου: το Πανεπιστήμιο Αθηνών, την Εθνική Βιβλιοθήκη και την Ακαδημία Αθηνών. Θαυμάσαμε τη σεμνή μεγαλοπρέπεια της πανεπιστημιακής «aula» και τη μνημειώδη καμπυλωτή σκάλα αναγεννησιακού ρυθμού της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Καθίσαμε στα έδρανα των Ακαδημαϊκών στη μεγαλειώδη αίθουσα της Ακαδημίας Αθηνών, με τη μοναδική της ζωγραφική τριλογία *Προμηθέας Πυρφόρος, Προμηθέας Δεσμώτης και Προμηθέας Λυόμενος*, σε αντιστοιχία με την τριλογία του Αισχύλου. Επισκεφτήκαμε το υπόγειο του κτιρίου όπου στεγάζεται η Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας, με 210.000 τίτλους βιβλίων, το παλαιότερο των οποίων χρονολογείται από το 1494. Μας αποκαλύφθηκαν οι απλοί Έλληνες που προσέφεραν το υστέρημά τους για το στήσιμο του Πανεπιστημίου, αλλά και οι λαμπροί ευεργέτες που με τη γενναιοδωρία τους μάς χάρισαν ό,τι καλύτερο δημιούργησε ο κλασικισμός.

Στην Εθνική Βιβλιοθήκη

Η Αθήνα και τα μνημεία της: Μια ξενάγηση αλλιώς

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΣΤΗΣ

Από τη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών

Ο πρώτος κύκλος ξεναγήσεων ολοκληρώθηκε την Κυριακή 15 Μαΐου με ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο και μουσείο του Κεραμεικού. Ο Κεραμεικός αποτέλεσε τον επίσημο χώρο ταφής των Αθηναίων επί 1.500 χρόνια. Ανακαλύψαμε τι πίστευαν οι κάτοικοι της Αθήνας για τον θάνατο, τον έρωτα και την ψυχή, από τα ορφικά και ομηρικά χρόνια έως τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Επίκουρο. Μας αποκαλύφθηκε πώς βίωναν οι Αθηναίοι τον θάνατο, με απόλυτη αξιοπρέπεια, μιας και γι' αυτούς ήταν κάτι σαν υποταγή στους νόμους της φύσης.

Ο δεύτερος κύκλος ξεναγήσεων θα ξεκινήσει το ερχόμενο φθινόπωρο με θέμα τη Βυζαντινή Αθήνα.

ο γραφείο του Προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών

(Ο Γιώργος Καστής είναι ερευνητής Β΄ βαθμίδος, διευθύνων το Κέντρο Ερευνών Θεωρητικών και Εφηρμοσμένων Μαθηματικών της Ακαδημίας Αθηνών.)

(Οι φωτογραφίες από την Αρχαία Αγορά και την Τριλογία είναι του Χρήστου Καβαλιώτη. Οι φωτογραφίες από τον Κεραμεικό, του Γιώργου Καστή.)

Πανέτοιμοι για την ξενάγηση, στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Αγοράς

Η αίθουσα της Ολομέλειας της Ακαδημίας Αθηνών

Ξενάγηση στο Πομπείο του Κεραμεικού

Στην Εθνική Βιβλιοθήκη

Φεστιβάλ Επιστήμης και Τεχνολογίας 2016 στην Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΝΙΚΟΛΑΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

Πραγματοποιήθηκε στις αρχές Απριλίου, για τρίτη χρονιά, το Φεστιβάλ Επιστήμης και Καινοτομίας «Athens Science Festival» στην Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων. Και αυτήν τη φορά, ο Σύνδεσμος Υποτρόφων του Ιδρύματος Ωνάση ήταν συνδιοργανωτής σε μία από τις μεγαλύτερες γιορτές της επιστήμης και της τεχνολογίας σε πανελλαδικό επίπεδο.

Από τις 5 έως τις 10 Απριλίου, περισσότεροι από 30.000 επισκέπτες -περιλαμβανομένων 7.300 μαθητών- συμμετείχαν σε 318 διαφορετικές εκδηλώσεις: διαδραστικά εκθέματα, πειράματα επίδειξης, εργαστήρια για παιδιά, εκπαιδευτικά δρώμενα, επιμορφωτικά παιχνίδια, επιστημονικές παρουσιάσεις, συζητήσεις, σεμινάρια, προβολές, θεατρικές παραστάσεις και ενδιαφέρουσες ομιλίες τόσο από καταξιωμένους Έλληνες ερευνητές όσο και από επιστήμονες που προσκλήθηκαν από το εξωτερικό.

Μερικοί από τους διεθνούς φήμης προσκεκλημένους που συμμετείχαν με ενδιαφέρουσες ομιλίες ήταν: ο Svante Pääbo, ανθρωπολόγος, με διάλεξη για την εξέλιξη του ανθρώπινου γονιδιώματος· ο Μιχάλης Μπλέτσας, ερευνητής Πληροφορικής, ο οποίος αναφέρθηκε στην πρόσβαση που έχουν σήμερα στο διαδίκτυο ο αναπτυσσόμενος και ο ανεπτυγμένος κόσμος· ο Giovanni Frazzetto, νευροεπιστήμονας, ο οποίος πραγματεύθηκε την επιστημονική προσέγγιση των συναισθημάτων μας.

Επίσης, ο Robert Winston, καθηγητής Επιστήμης και Κοινωνίας, παρουσίασε τις κοινωνικές προεκτάσεις που έχουν τα ανεπιθύμητα αποτελέσματα των εφευρέσεων· ο Γεώργιος Χρούσος, διευθυντής Παιδιατρικής Κλινικής, αναφέρθηκε στο άγχος που έχει ο άνθρωπος στην καθημερινότητά του και στις μεθόδους πρόληψης που σχετίζονται με τον τρόπο ζωής του· η Chiara Montanari, μηχανικός και επικεφαλής αποστολής στην Ανταρκτική, μας ταξίδεψε στην παγωμένη ήπειρο και μας περιέγραψε τους κινδύνους, τις ιδιαιτερότητες αλλά και τις δυσκολίες που συνοδεύουν την υλοποίηση εργασιών σε ένα τόσο απαιτητικό περιβάλλον· ο Daniel Wolpert, καθηγητής Μηχανικής,

Φεστιβάλ Επιστήμης και Τεχνολογίας 2016 στην Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΝΙΚΟΛΑΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

εξήγησε πώς ο ανθρώπινος εγκέφαλος καταφέρνει να έχει τέτοια επιδεξιότητα στη λειτουργία των ανθρώπινων κινήσεων και ο John Ellis, καθηγητής Θεωρητικής Φυσικής, μίλησε για το πώς η ανακάλυψη του μποζονίου Higgs βοηθά στην κατανόηση της δομής της ύλης.

Αξιόλογα ερευνητικά ιδρύματα της χώρας (ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος», Ερευνητικό Κέντρο «Αθηνά», Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, ΕΚΕΒΕ «Αλέξανδρος Φλέμινγκ», Ελληνική Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας, Ελληνικό Κέντρο Θαλασσίων Ερευνών, Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ) συμμετείχαν ενεργά με παράλληλες δράσεις, κεντρίζοντας το ενδιαφέρον των επισκεπτών. Ταυτόχρονα, πολλά πανεπιστημιακά ιδρύματα, σχολεία και εκπαιδευτικοί οργανισμοί έδωσαν το αισιόδοξο μήνυμα ότι, παρά το γενικότερο αρνητικό κλίμα στον τόπο μας, υπάρχουν και αυτοί που έχουν θέληση, οραματίζονται, στοχεύουν, τολμούν να πειραματίζονται και να πραγματοποιούν σημαντικά βήματα στις τέχνες, την τεχνολογία και τις επιστήμες.

(Ο Νικόλας Τσουκαλάς είναι γεωλόγος, επιστημονικός συνεργάτης στο Εθνικό Κέντρο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης.)

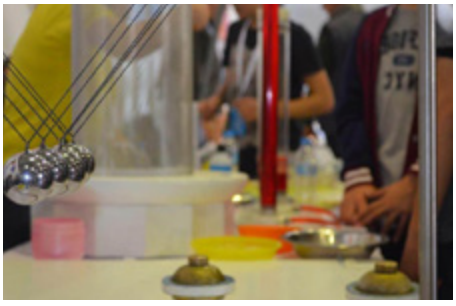

Φεστιβάλ Επιστήμης και Τεχνολογίας 2016 στην Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΝΙΚΟΛΑΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

Σεμινάριο του Συνδέσμου Υποτρόφων για τη στρατηγική των διαπραγματεύσεων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

Σε κάθε ιστορικό πλαίσιο οι γλωσσικές μεταβολές και αναδιατυπώσεις λειτουργούν ως σημαντικοί μάρτυρες των αντίστοιχων πολιτικοκοινωνικών εξελίξεων και διακυβευμάτων. Η έννοια της διαπραγμάτευσης προσφέρει ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αναφοράς στη σύγχρονη συγκυρία, καθώς τα τελευταία χρόνια έχει καταστεί ιδιαίτερα δημοφιλής και πολυσήμαντη όχι μόνο στο πλαίσιο συζητήσεων μεταξύ ειδικών αλλά και στον καθημερινό δημόσιο λόγο. Το εύρος που τη διακρίνει πλέον, τόσο ως προς τη χρήση της όσο και ως προς το περιεχόμενό της, την απελευθέρωσε από ειδικά ή μονοσήμαντα λεκτικά στεγανά, τα οποία συνήθως παρέπεμπαν σε εξειδικευμένες συζητήσεις ή συνεννοήσεις που σχετίζονταν ως επί το πλείστον με τον κόσμο των ιδιωτικών συναλλαγών.

Από την άλλη πλευρά, η πολιτικοποίηση της έννοιας της διαπραγμάτευσης, ιδιαίτερα κατά την τρέχουσα, μακρά περίοδο της πολύπλευρης και πολυδιάστατης κρίσης, την αποσυνέδεσε από το πλαίσιο της συνεννόησης για την επίτευξη μιας οικονομικής συμφωνίας, ανάγοντάς την τελικά σε πολιτική ή στρατηγική επιλογή και, κατ' επέκταση, σε μοντέλο διακυβέρνησης. Υπ' αυτό το πρίσμα, η διαπραγμάτευση αναδεικνύεται σε έννοια-κλειδί για την ίδια την κεντρική διοίκηση στην προοπτική επίτευξης συλλογικής συναίνεσης, η λειτουργία και η λειτουργικότητα της οποίας αποκτούν ένα καινοφανές βελησεκές, εκτεινόμενο από τον δημόσιο έως τον ιδιωτικό τομέα, από την εσωτερική έως την εξωτερική πολιτική κ.λπ.

Τα παραπάνω προσέφεραν, προφανώς, το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου γεννήθηκε και ευοδώθηκε η ιδέα για τη διοργάνωση ενός ειδικού σεμιναρίου για τη στρατηγική των διαπραγματεύσεων από τον Σύνδεσμο Υποτρόφων του Ιδρύματος Ωνάση σε συνεργασία με το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το σεμινάριο έλαβε χώρα στις 18 και 19 Μαρτίου 2016 στη Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση, με εισηγητές τον καθηγητή Ανδρέα Νικολόπουλο, πρόεδρο του Τμήματος Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, και τον Ηλία Καπουτσή, εντεταλμένο λέκτορα στο ίδιο πανεπιστήμιο.

Σεμινάριο του Συνδέσμου Υποτρόφων για τη στρατηγική των διαπραγματεύσεων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

Η αθρόα συμμετοχή υποτρόφων του Συνδέσμου, που στην πλειονότητά τους είχαν διαφορετική εκπαίδευση αλλά και επαγγελματική αποκατάσταση, επιβεβαίωσε τόσο την επικαιρότητα όσο και τη διεπιστημονικότητα της σχετικής προβληματικής.

Στόχοι του προγράμματος ήταν οι συμμετέχοντες να βελτιώσουν την ικανότητά τους να προετοιμάζουν αποτελεσματικά μια διαπραγμάτευση, να αυξήσουν τα οφέλη από μια διαπραγμάτευση μέσα από την εφαρμογή ευρείας γκάμας διαπραγματευτικών τακτικών και να διαχειρίζονται αποτελεσματικά δυνητικές συγκρούσεις και εντάσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, αρχικά παρουσιάστηκαν τα συστατικά μέρη μιας διαπραγμάτευσης, η φιλοσοφία ενός καλού διαπραγματευτή και τα συχνότερα διαπραγματευτικά λάθη· στη συνέχεια, οι τρόποι αποτελεσματικής διαπραγμάτευσης, τα διαφορετικά μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί από τις σημαντικότερες σχολές σκέψης και οι μεταβλητές της διαπραγματευτικής συμπεριφοράς. Ο συνδυασμός θεωρίας και πράξης επιδιώχθηκε μέσα από τη διενέργεια σειράς διαδραστικών ασκήσεων, κατά τις οποίες οι συμμετέχοντες ανέλαβαν διαφορετικούς ρόλους, εφαρμόζοντας τα θεωρητικά εργαλεία για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων που τους είχαν ανατεθεί.

Οποιοσδήποτε συμμετείχε στο σεμινάριο θα συμφωνούσε, νομίζω, με τη διαπίστωση ότι η διαπραγμάτευση πρέπει να προσεγγίζεται όχι απλώς ως μια τεχνική διαδικασία που υπακούει σε ένα σύνολο παραγόντων, αρχών και σταθμίσεων, αλλά πρωτίστως ως πολιτισμική επιλογή με σαφές πολιτικό πρόσημο, η οποία βασίζεται, μεταξύ άλλων, στον σεβασμό της διαφορετικότητας, στη διαλλακτικότητα, στην πραότητα και στη θέληση εξεύρεσης μιας κοινώς αποδεκτής λύσης. Υπ' αυτή την έννοια, δικαιολογείται το συμπέρασμα ότι η διαπραγμάτευση αποτελεί συνάμα δεξιότητα και στρατηγική επιλογή στην προοπτική της ειρηνικής διευθέτησης συγκρουόμενων συμφερόντων.

(Ο Αθανάσιος Χουλιάρας είναι δικηγόρος – δρ Νομικής.)

Η ομάδα του Συνδέσμου στον Ημιμαραθώνιο της Αθήνας

ΓΡΑΦΕΙ Η ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΓΚΟΥΝΤΡΑ

Ακόμη μία φορά, ο Σύνδεσμος Υποτρόφων του Ιδρύματος Ωνάση έδωσε το παρών στον 5ο Ημιμαραθώνιο της Αθήνας, στις 20 Μαρτίου 2016, με τους υποτρόφους να τρέχουν προάγοντας το αθλητικό ιδεώδες και την ευγενή άμιλλα. Όπως έλεγαν οι αρχαίοι μας πρόγονοι, «νοῦς ὑγιὴς ἐν σώματι ὑγιεῖ» -ιδέα την οποία κάνει πράξη καθημερινά ο Σύνδεσμός μας.

Παράλληλα με τα πλούσια καλλιτεχνικά και επιστημονικά δρώμενα, ο Σύνδεσμος δίνει έμφαση και στον αθλητικό πυλώνα. Η δρομική ομάδα των υποτρόφων συμμετέχει ενεργά σε αθλητικές διοργανώσεις, όπως αυτή του Ημιμαραθωνίου της Αθήνας 2016, αναδεικνύοντας την πολυδιάστατη και συνεκτική κοινότητα του Συνδέσμου, όπου γνώση και άθληση συνυπάρχουν.

Οι προπονήσεις των υποτρόφων για τη συμμετοχή τους στον 5ο Ημιμαραθώνιο της Αθήνας ξεκίνησαν στις 9 Ιανουαρίου 2016, υπό τον συντονισμό του υποτρόφου Επαμεινώνδα Μπικάκη και με την προπονητική υποστήριξη του επιτελείου της my athlete. Οι προπονήσεις της αθλητικής αυτής δράσης συνεχίζονται, προετοιμάζοντας τους υποτρόφους και για άλλα μεγάλα αθλητικά γεγονότα, όπως τον Αυθεντικό Μαραθώνιο. Όπως άλλωστε είχε πει ο αναβιωτής και πατέρας των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων Pierre de Coubertin, «αξία έχει η συμμετοχή και όχι η νίκη». Με αυτό το ιδεώδες κατά νου αγωνίζονται κάθε φορά οι υπότροφοι.

Στον Ημιμαραθώνιο Δρόμο 21,1 χλμ έτρεξαν ο Λευτέρης Μαστροθεόδωρος, ο Φώτιος Σταυρόπουλος, ο Ηλίας Καπερώνης και ο Γεώργιος Δέλλης. Στον Αγώνα Δρόμου 5 χλμ συμμετείχαν ο Νίκος Στεργίου, ο Νίκος Κακαβούλης, η Λίζα Βαφιαδάκη, ο Γιώργος Κοντόπουλος, η Έφη Χασιώτη, ο Φίλιππος Οικονόμου, η Στεφανία Γκρους, η Αθηνά Ζώρζου, η Βίκυ Γεροντοπούλου, η Ελένη Σπυράκου, η Ευαγγελία Γκρίμπα και η υπογράφουσα. Τέλος, στον Αγώνα Δρόμου 3 χλμ πήραν μέρος η Χριστίνα Παπαγεωργίου και η Μαρία Δόκα.

Ολοκληρώθηκε με επιτυχία η εκστρατεία υποστήριξης του Θεάτρου Τέχνης Καρόλου Κουν μέσω του act4Greece

Μέσα από την καινοτόμο πρωτοβουλία crowdfunding της Εθνικής Τράπεζας act4Greece, το Ίδρυμα Ωνάση οργάνωσε και υλοποίησε μια μεγάλη εκστρατεία στήριξης του Θεάτρου Τέχνης Καρόλου Κουν, η οποία στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία. Ο κόσμος που αγαπά τον πολιτισμό και το θέατρο ανταποκρίθηκε θερμά σε αυτό το κάλεσμα και ο τελικός στόχος των 108.176 ευρώ καλύφθηκε με τη συμβολή όλων σε περίπου ενάμιση μήνα.

Στις 16 Μαρτίου 2016 παρουσιάστηκε η 4η κατά σειρά δράση της ψηφιακής πλατφόρμας act4Greece, φιλοδοξώντας να προσδώσει νέα πνοή στην ύπαρξη και τη μελλοντική διαδρομή του Θεάτρου Τέχνης, καθώς είναι επιτακτική η ανάγκη επισκευής και εκσυγχρονισμού των υποδομών των δύο σκηνών που διαθέτει το ιστορικό αυτό θέατρο (Θέατρο Τέχνης Καρόλου Κουν Υπόγειο, Πεσμαζόγλου 5, Αθήνα και Θέατρο Τέχνης Καρόλου Κουν, Φρυνίχου 14, Πλάκα).

Το Ίδρυμα Ωνάση, σταθερός αρωγός του πολιτισμού, στρατηγικός εταίρος του act4Greece και υποστηρικτής της δράσης ενίσχυσης του Θεάτρου Τέχνης, συνέδραμε πρώτο, προσφέροντας το μισό του ποσού της ενίσχυσης, ήτοι 54.100 ευρώ, ξεκινώντας παράλληλα μια μεγάλη εκστρατεία ενεργοποίησης των ανθρώπων που αγαπούν και πιστεύουν στην αξία της θεατρικής παιδείας. Χρειάστηκε το μισό από το προβλεπόμενο διάστημα και, με μεγάλα και μικρά ποσά, επετεύχθη ο τελικός στόχος της αντιμετώπισης των άμεσων και ζωτικών αναγκών του ιστορικού θεάτρου.

Την επιτυχία της προσπάθειας εξήρε η πρόεδρος της Εθνικής Τράπεζας και πρόεδρος της Επιτροπής Στρατηγικής του act4Greece Λούκα Κατσέλη: «Είναι μεγάλη ικανοποίηση που ολοκληρώθηκε με επιτυχία η πρώτη δράση crowdfunding του act4Greece! Το Θέατρο Τέχνης Καρόλου Κουν συγκέντρωσε 108.176 ευρώ μέσα σε ενάμιση μήνα, στο μισό χρονικό διάστημα δηλαδή από την προγραμματισμένη ημερομηνία, και θα μπορέσει πλέον να επισκευάσει τις δύο θεατρικές του σκηνές, που τόσο τις έχει ανάγκη. Η επιτυχία αυτή δείχνει ότι η δύναμη των πολλών μπορεί να κάνει πράξη δράσεις που έχει ανάγκη η ελληνική κοινωνία και οικονομία. Αποδεικνύει ότι η ενεργός συμμετοχή των πολλών σε έναν κοινό σκοπό φέρνει αποτέλεσμα. Θα ήθελα να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Ωνάση, το οποίο από την πρώτη στιγμή αγκάλιασε, ενίσχυσε και υποστήριξε τη δράση του Θεάτρου Τέχνης. Συγχαρητήρια όμως αξίζουν και στους δεκάδες υποστηρικτές της δράσης, οι οποίοι ευαισθητοποιήθηκαν και συνεισέφεραν με ό,τι ποσό μπορούσε ο καθένας. Η Εθνική Τράπεζα νιώθει μεγάλη ικανοποίηση που η πρώτη πλατφόρμα crowdfunding στη χώρα μας παράγει αποτελέσματα, στηρίζει έμπρακτα και με επιτυχία δράσεις. Είμαι βέβαιη ότι ανάλογο αποτέλεσμα θα έχουμε και με τις υπόλοιπες ενεργές δράσεις του act4Greece».

Την ικανοποίησή του για την πολύ θετική εξέλιξη εξέφρασε ο πρόεδρος του Ιδρύματος Ωνάση, Αντώνης Παπαδημητρίου, επισημαίνοντας: «Αποτελεί μεγάλη ικανοποίηση για το Ίδρυμα Ωνάση η επίτευξη του τελικού στόχου για την ενίσχυση του Θεάτρου Τέχνης, μέσα από την πλατφόρμα act4Greece. Αποστολή του Ιδρύματος Ωνάση είναι η στήριξη και η απελευθέρωση των δυνάμεων της ελληνικής κοινωνίας, έχοντας ως πυξίδα την ενίσχυση της παιδείας, του πολιτισμού, της υγείας και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Σε αυτό το πλαίσιο συμπλεύσαμε με την καινοτόμο και δυναμική πρωτοβουλία της Εθνικής Τράπεζας act4Greece, επιλέγοντας για τελικό προορισμό τη στήριξη του Θεάτρου Τέχνης Καρόλου Κουν. Ο σπουδαίος αυτός φορέας θεατρικής παιδείας εξέπεμψε σήμα κινδύνου και το Ίδρυμα Ωνάση δεν θα μπορούσε παρά να ανταποκριθεί άμεσα. Στήριξε εμπράκτως αυτή την προσπάθεια, καλύπτοντας το μισό του ποσού που απαιτούνταν για να καλύψει τις άμεσες ανάγκες του το Θέατρο, αλλά και ενεργοποίησε ανθρώπους που αγαπούν τον πολιτισμό, μέσα από μια ολοκληρωμένη επικοινωνιακή εκστρατεία. Νιώθουμε ικανοποίηση, συνεπώς, γιατί ο κόσμος αγκάλιασε το όραμά μας, αλλά και

Ολοκληρώθηκε με επιτυχία η εκστρατεία υποστήριξης του Θεάτρου Τέχνης Καρόλου Κουν μέσω του act4Greece

γιατί το Θέατρο Τέχνης θα συνεχίσει απρόσκοπτα να δημιουργεί και να προσφέρει στον ελληνικό πολιτισμό κατά τα επόμενα χρόνια. Αποδείχτηκε και εμπράκτως αυτό που γνωρίζαμε εξαρχής, ότι δηλαδή η σύμπλευση με το act4Greece ήταν μια σωστή απόφαση, που μπορεί να συσπειρώσει δυνάμεις και να συμβάλει στην καλλιέργεια μιας διαφορετικής κουλτούρας στην κοινωφέλεια. Συγχαρητήρια σε όλους λοιπόν γιατί ο πολιτισμός μάς χρειάζεται όλους».

Από την πλευρά της, η καλλιτεχνική διευθύντρια του Θεάτρου Τέχνης Μαριάννα Κάλμπαρη, ευχαριστώντας τον κόσμο για τη μεγάλη ανταπόκριση, δήλωσε: «Το Θέατρο Τέχνης Καρόλου Κουν ευχαριστεί από καρδιάς το Ίδρυμα Ωνάση για την εξαιρετικά πολύτιμη στήριξη, την Εθνική Τράπεζα για τη σημαντική πρωτοβουλία και τη διοργάνωση της δράσης, τον όμιλο ΣΚΑΪ και την *Καθημερινή*, που αποτέλεσαν πολύτιμους χορηγούς επικοινωνίας, και φυσικά όλους εσάς που αγαπάτε το Θέατρο Τέχνης και το αποδείξατε έμπρακτα, στηρίζοντάς το μέσα από την πλατφόρμα act4greece. "Μόνος του ο καθένας μας είναι ανήμπορος. Μαζί ίσως κάτι μπορέσουμε να κάνουμε", είχε πει ο Κάρολος Κουν. Και να που μαζί, κάτι πολύ σημαντικό για το Θέατρο Τέχνης αλλά και για όλη την κοινωνία καταφέραμε να κάνουμε. Γιατί καταφέραμε όχι μόνο να συγκεντρώσουμε ανέλπιστα γρήγορα ένα χρηματικό ποσό που θα καλύψει ζωτικές ανάγκες του Θεάτρου Τέχνης· καταφέραμε πάνω απ' όλα "να συνδεθούμε, να συγκινηθούμε, ν' αγγίξουμε ο ένας τον άλλον". Αυτό είναι το μεγαλύτερο κέρδος για όλους μας».

Το act4Greece είναι η πρώτη πλατφόρμα crowdfunding στη χώρα μας, μια καινοτόμος πρωτοβουλία για την προώθηση της κοινωνικής και αναπτυξιακής τραπεζικής. Με τη συγκέντρωση πόρων από το «πλήθος», από τους πολλούς, δίνεται η δυνατότητα να ενισχυθούν δράσεις σε διάφορους τομείς, όπως είναι η υγεία, η πρόνοια και η αλληλεγγύη, η κοινωνική οικονομία και η επιχειρηματικότητα, ο πολιτισμός, η έρευνα και η εκπαίδευση, στηρίζοντας τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Οι πολλαπλές δράσεις του act4Greece υλοποιούνται με πλήρη διαφάνεια από φορείς με πείρα και αξιοπιστία στον τομέα τους. Το act4Greece, με το μοντέλο συμμετοχικής χρηματοδότησης που εισάγει, επιχειρεί να αλλάξει την κουλτούρα και τη νοοτροπία της κοινωνίας μας. Η συνεισφορά του κάθε πολίτη, όσο μικρή και αν είναι, είναι πολύτιμη όταν υπάρχουν ένας συγκεκριμένος στόχος, έργο για να υλοποιηθεί, αλλά και εχέγγυα διαφάνειας και λογοδοσίας.

Το Θέατρο Τέχνης μετρά συνεχή και πρωτοπόρο παρουσία στον πολιτιστικό χάρτη της Ελλάδας από το 1942, έτος ίδρυσής του από τον αείμνηστο Κάρολο Κουν. Διαθέτει δύο σκηνές: το «Υπόγειο» της οδού Πεσμαζόγλου 5 (που λειτουργεί από το 1954) και τη σκηνή της οδού Φρυνίχου 14 (που λειτουργεί από το 1985). Η Δραματική Σχολή του Θεάτρου Τέχνης λειτουργεί αδιάλειπτα από το 1942 μέχρι σήμερα, έχοντας τροφοδοτήσει το ελληνικό θέατρο με πολλούς σημαντικούς ηθοποιούς, σκηνοθέτες, θεατρικούς συγγραφείς. Στο Θέατρο Τέχνης ανέκαθεν διασταυρώνονταν και ζυμώνονταν τα κλασικά και τα τρέχοντα αισθητικά ρεύματα του παγκόσμιου θεάτρου με τα ρεύματα και τις τάσεις του τόπου, πλάθοντας έτσι μια γηγενή πνευματική και καλλιτεχνική μορφολογία. Οι σημαντικότεροι συγγραφείς της παγκόσμιας και ελληνικής δραματουργίας πρωτοπαρουσιάστηκαν στο Θέατρο Τέχνης. Παράλληλα, η ενασχόληση με το Αρχαίο Δράμα αδιαλείπτως από το 1957 πρότεινε με παγκόσμια επιτυχία παραστάσεις-πρότυπα για την αναβίωσή του στη σύγχρονη εποχή.

Παράλληλες εκδηλώσεις της μεγάλης έκθεσης για το αρχαίο Δίον στη Νέα Υόρκη

Η έκθεση «Θεοί και θνητοί στον Όλυμπο: Αρχαίο Δίον, πόλη του Διός», η πρώτη που διοργανώθηκε στους ανακαινισμένους χώρους του Ωνασείου Πολιτιστικού Κέντρου της Νέας Υόρκης, ολοκλήρωσε την πορεία της στις 18 Ιουνίου 2016, αφού εισέπραξε ενθουσιώδεις κριτικές από τον αμερικανικό Τύπο.

Η μοναδική αυτή έκθεση, που εγκαινιάστηκε στις 24 Μαρτίου, αφηγήθηκε την ιστορία του μυθικού βουνού των θεών σε σχέση με την καθημερινότητα στην ιερή πόλη του Διός, μέσα από ενενήντα και πλέον εκθέματα, ψηφιδωτά, γλυπτά, κοσμήματα, κεραμικά, νομίσματα, γυάλινα αντικείμενα και εργαλεία που βρέθηκαν στο αρχαίο Δίον και χρονολογούνται από τον 10ο αι. π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ.

Έγραψαν οι *New York Times*: «Εύκολα μπορεί κανείς να διακρίνει ποιοι από τους επισκέπτες έρχονται για πρώτη φορά στο Ωνάσειο Πολιτιστικό Κέντρο στο Μανχάταν. Είναι εκείνοι που κουνούν το κεφάλι τους κατάπληκτοι από τους θησαυρούς τέχνης που βλέπουν μπροστά τους δωρεάν στον εκθεσιακό χώρο του ουρανοξύστη της 5ης Λεωφόρου, απέναντι από τον καθεδρικό ναό του Αγίου Πατρικίου. Γιατί η έκθεση που παρουσιάζεται τώρα στο Κέντρο, με τίτλο «Θεοί και θνητοί στον Όλυμπο: Αρχαίο Δίον, πόλη του Διός», αποτελεί πραγματικό θαύμα».

Με τη σειρά της, η *Wall Street Journal* ομολόγησε: «Η έκθεση «Θεοί και θνητοί στον Όλυμπο», που εγκαινιάζει το ανακαινισμένο Ωνάσειο Πολιτιστικό Κέντρο, είναι εκθαμβωτική».

Η έκθεση πλαισιώθηκε από πλήθος εκδηλώσεων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για επισκέπτες κάθε ηλικίας. Ο καθηγητής Φιλοσοφίας Simon Critchley κάλεσε το κοινό σε μια περιπατητική συζήτηση μέσα στον χώρο της έκθεσης, με προσκεκλημένους τον συγγραφέα και σκηνοθέτη Bryan Doerries (με θέμα τα ορατά και αόρατα τραύματα του πολέμου), καθώς και τη Zainab Bahrani, καθηγήτρια Αρχαιολογίας και Τέχνης της Μέσης Ανατολής στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια (με θέμα την πολιτιστική κληρονομιά σε περιόδους πολέμου).

Τρεις Κυριακές του Απριλίου, του Μαΐου και του Ιουνίου ήταν αφιερωμένες στα παιδιά 6 έως 10 ετών, με προγράμματα εξερεύνησης και κατασκευών με

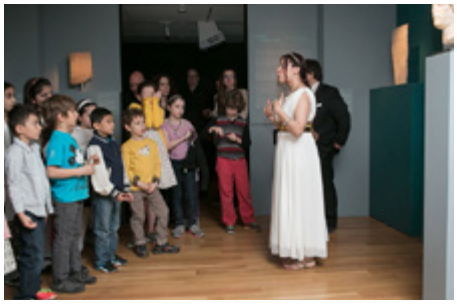
Παράλληλες εκδηλώσεις της μεγάλης έκθεσης για το αρχαίο Δίον στη Νέα Υόρκη

χάρτες, μάσκες, μακέτες, αλλά και αφηγήσεις παραμυθιών. Δωρεάν ξεναγήσεις προσφέρθηκαν στο κοινό, καθώς και σε οργανωμένες ομάδες επισκεπτών και σχολεία.

Το Ωνάσειο Πολιτιστικό Κέντρο ανέθεσε την παραγωγή ενός διαδραστικού παιχνιδιού στο δημιουργικό στούντιο Culturplay της Λήδας Μαντζουράνη και του Άλεξ Γιαννακίδη. Το αποτέλεσμα ήταν η εφαρμογή «Secrets of the Past», την οποία οι επισκέπτες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν μέσω ενός iPad στον χώρο της έκθεσης. Ο παίκτης υποδύεται τον διευθυντή ανασκαφών στο αρχαίο Δίον και, μαζί με μια ομάδα εικονικών βοηθών, αποφασίζει με ποιον τρόπο θα συνεχίσει την έρευνά του, επιλέγει τα εργαλεία που θα χρησιμοποιήσει, πηγαίνει τα ευρήματα στο εργαστήριο, κρατά ημερολόγιο της ανασκαφής και οργανώνει την έκθεση των ευρημάτων. Η εφαρμογή διατίθεται δωρεάν από το Apple App Store μέσω του onassisusa.org/dion.

(Οι φωτογραφίες είναι του Beowulf Sheehan.)

Ξύπνα! Ώρα για Hypnos Project!

Το Hypnos Project πλαισιώθηκε από μια μεγάλη εικαστική έκθεση στη Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση

Το μέλλον σου εξαρτάται από τα όνειρά σου. Γι΄ αυτό κοιμήσου!

Ο ύπνος είναι η χρυσή αλυσίδα που κρατάει ενωμένη την υγεία με το σώμα.

Thomas Dekker

Το Hypnos Project (Ύπνος Project), ένα σπονδυλωτό πρόγραμμα εκδηλώσεων της Στέγης του Ιδρύματος Ωνάση, κατέλαβε επί δύο μήνες (18 Απριλίου - 19 Ιουνίου 2016) το κτίριο της Στέγης, την Ωνάσειο Βιβλιοθήκη στη λεωφόρο Αμαλίας, αλλά και άλλους γνωστούς και άγνωστους χώρους της Αθήνας. Το πρόγραμμα προσέγγισε το μείζον θέμα του Ύπνου μέσα από ποικίλες καλλιτεχνικές και άλλες δράσεις με επίκεντρο το κομμάτι εκείνο της ζωής που καθιστά ευάλωτο ακόμη και τον πανίσχυρο και που η έλλειψή του μπορεί να αποβεί έως και μοιραία.

Βιντεοπροβολή κατά τη διάρκεια των εγκαινίων

Γιάννης Μόραλης, Γυμνό

Ο Έρωτας και ο δίδυμος αδελφός του Ύπνου, ο Θάνατος, είχαν δεσπόζουσα θέση στον κεντρικό ιστό της εκδήλωσης, γύρω από τον οποίον αρθρώθηκαν μια σειρά από δίπολα, με πλούσιο ιστορικό υπόβαθρο: ύπνος - θάνατος, έρωτας - φύλο, κανονικότητα - διαταραχή, εργασία - ανάπαυση, ταυτότητα - ετερότητα, πραγματικότητα - όνειρο, ορθολογικό - ανορθολογικό, παράδοση - νεωτερικότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Hypnos Project θέλησε να διερευνήσει τις πολλαπλές συσχετίσεις των παραπάνω εννοιών, ανατρέποντας μια σειρά από στερεότυπα γύρω από τη νεωτερική κουλτούρα στην Ελλάδα και τις σχέσεις της με το σύγχρονο.

Με οχήματα την κεντρική έκθεση, τις παράλληλες δραστηριότητες, τις περφόρμανς, τα κείμενα και τις συζητήσεις, η Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση διερεύνησε τα φυσικά, κοινωνικά και πολιτικά όρια του σώματος. Για τη διοργάνωση, τον σχεδιασμό και την επιμέλεια του Hypnos Project εργάστηκαν η Αφροδίτη Παναγιωτάκου, η Ελισάβετ Πανταζή, η Πάσκουα Βοργιά, η Κωνσταντίνα Σουλιώτη, ο

Ξύπνα! Ώρα για Hypnos Project!

Έργα κλασικής ζωγραφικής και σύγχρονης τέχνης συνυπήρξαν στους χώρους της Ωνασείου Βιβλιοθήκης

Γιώργος Τζιρτζιλάκης, ο Θεόφιλος Τραμπούλης και το αρχιτεκτονικό γραφείο FLUX-office (Εύα Μανιδάκη - Θανάσης Δεμίρης).

Η εικαστική έκθεση, με 75 έργα τέχνης 50 Ελλήνων καλλιτεχνών (ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονταν και δύο υπότροφοι: ο Πάνος Κοκκινιάς και η Λουκία Αλαβάνου), αναπτύχθηκε σε δύο χώρους: στον εκθεσιακό χώρο της Στέγης και στο κτίριο της Ωνασείου Βιβλιοθήκης της λεωφόρου Αμαλίας. Η έκθεση συγκέντρωσε ιστορικά αριστουργήματα της ελληνικής τέχνης, νέα έργα σύγχρονων Ελλήνων καλλιτεχνών και αρχειακό υλικό από εγγραφές και μεταγραφές της εγχώριας λαϊκής κουλτούρας, σε μια δοκιμασία αλληλεπίδρασης και μεταλλαγής. Τα εγκαίνιά της, στη Στέγη, εμπλουτίστηκαν από μία περφόρμανς της ομάδας ΦΥΤΑ, η οποία βασιζόταν στην κοίμηση και την αφύπνιση του Έθνους και της Γλώσσας του.

Νίκος Καναρέλης, Ο ύπνος

Παράλληλα, στην Ωνάσειο Βιβλιοθήκη διοργανώθηκε στις 23 και 24 Απριλίου μια περφόρμανς-διάλεξη του Χριστόδουλου Παναγιώτου με τίτλο *Πεθαίνοντας πάνω στη σκηνή (Dying on Stage)*, ένας στοχασμός γύρω από την αδυναμία θεατρικής αναπαράστασης του θανάτου. Συμμετείχαν ο χορευτής Jean Capeille και ο συνθέτης και πιανίστας Κυριάκος Σπύρου.

Πολυχρόνης Λεμπέσης, Παιδί ημίγυμνο

Στον εναλλακτικό χώρο Γαλαξία και Σφιγγός, στον Νέο Κόσμο, παρουσιάστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του Μαΐου μια περφόρμανς της ομάδας Nova Melancholia, βασισμένη στο αφήγημα του Georges Bataille «Ο νεκρός», το οποίο απηχεί τη φρίκη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

Δημήτρης Χαρισιάδης, Παιδότοποι της Φρειδερίκης

Το Hypnos Project περιλάμβανε ενδιαφέρουσες διαλέξεις και συζητήσεις, όπως η συζήτηση που συντόνισε στις 12 Απριλίου η συγγραφέας Αμάντα Μιχαλοπούλου με τη συμμετοχή του ψυχαναλυτή Κώστα Γεμενετζή, του καθηγητή Ψυχιατρικής Κώστα Σολδάτου και της ψυχολόγου Χαράς Τσέκου, γύρω από τα θέματα της αϋπνίας, των ονείρων και του θανάτου.

Ξύπνα! Ώρα για Hypnos Project!

Στιγμιότυπο από την εκδήλωση των εγκαινίων

Επίσης, στις 7 και 8 Μαΐου η ιστορικός τέχνης Χριστιάνα Γαλανοπούλου έδωσε διάλεξη με θέμα «Αποχαιρετισμοί», ένα ταξίδι σε έργα τέχνης διαφορετικών εποχών, σε κείμενα, τόπους, αρχαιολογικούς χώρους, στιγμές της σύγχρονης πραγματικότητας και ιστορίες ανθρώπων, υφαίνοντας μιαν αφήγηση για τη ζωή, το επέκεινα και το εσαεί.

Στις 9 Μαΐου, υπό την επιμέλεια και τον συντονισμό του Δημήτρη Παπανικολάου, διοργανώθηκε μια συζήτηση με θέμα «Σώμα:Ύπνος, θάνατος και ανάσταση». Συμμετείχαν ο συγγραφέας Σπύρος Γιανναράς, ο καθηγητής Γενετικής Πέτρος Λιγοξυγκάκης, η αρχιτέκτων Ίρις Λυκουριώτη, ο υπότροφος συγγραφέας Δημοσθένης Παπαμάρκος και η κοινωνιολόγος Δήμητρα Μακρυνιώτη, ενώ στις 16 Μαΐου ο Dany Nobus, ψυχαναλυτής και διευθυντής του Μουσείου Freud του Λονδίνου έδωσε διάλεξη στη Μικρή Σκηνή της Στέγης με θέμα τα όνειρα.

Στο πλαίσιο του μουσικού σκέλους του Hypnos Project, το σπουδαίο γαλλικό κουαρτέτο Diotima παρουσίασε στις 20 Απριλίου στον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσός ένα πρόγραμμα νυχτερινό, το οποίο περιλάμβανε το *Ainsi la nuit* του Henri Dutilleux, το *Métamorphoses nocturnes* από το πρώιμο έργο του Ούγγρου συνθέτη György Ligeti, καθώς και το εξαίσιο *Verklärte Nacht, έργο 4,* του Arnold Schönberg, ένα έργο αφηρημένης προγραμματικής μουσικής χωρίς λόγια, βασισμένο όμως σε ποίημα του Richard Dehmel.

Ένας κινηματογραφικός μαραθώνιος διοργανώθηκε την Παρασκευή 13 και το Σάββατο 14 Μαΐου στη Μικρή Σκηνή της Στέγης, με την επιμέλεια του Ηλία Φραγκούλη, προβάλλοντας επί 24 ώρες ταινίες και ντοκιμαντέρ που σχετίζονται με το θέμα του ύπνου, όπως *Η Νύχτα του Κυνηγού* (1955) του Charles Laughton, *Το Μωρό της Ρόζμαρι* (1968) του Roman Polanski, *Ο Υπναράς* (1973) του Woody Allen, *Sleeping Beauty* (2011) της Julia Leigh, *Ιστορία 52* (2008) του Αλέξη Αλεξίου, *12 Πίθηκοι* (1995) του Terry Gilliam και πολλές άλλες. Ταυτόχρονα, το βράδυ του Σαββάτου 14 Μαΐου και έως τα ξημερώματα διοργανώθηκε ένα μεγάλο πιτζάμα πάρτι σε όλους τους ορόφους της Στέγης με περισσότερους από 20 DJs.

Την Κυριακή 29 Μαΐου, στην Κεντρική Σκηνή της Στέγης, διοργανώθηκε ένα ολονύχτιο βιωματικό δρώμενο από τη χορογράφο και υπότροφο του Ιδρύματος Ωνάση Αποστολία Παπαδαμάκη, σε συνεργασία με τον συνθέτη Τρύφωνα Κουτσουρέλη. Η βιωματική περφόρμανς *The Theta Series* («Theta waves state» ονομάζεται το πρώτο στάδιο εισόδου στην ονειρική κατάσταση κατά τη διάρκεια του ύπνου), στην οποία συμμετείχαν 45 καλεσμένοι-θεατές, θέλησε να διερευνήσει τη σχέση του ανθρώπου με το σκοτάδι και το φως, με την παραστασιακή δράση και τον ύπνο, με τη θεατρική πράξη και τη φαντασία. (Διαβάστε το σχετικό άρθρο εδώ).

Ένα τέτοιο αναλυτικό και διευρυμένο project δεν θα μπορούσε να μην περιέχει το κυριότερο: μια Κλινική Ύπνου, η οποία λειτούργησε επί δέκα ημέρες στη Στέγη δωρεάν για το ευρύ κοινό, σε συνεργασία με την ιατρό-πνευμονολόγο

Ξύπνα! Ώρα για Hypnos Project!

γκατάσταση-περφόρμανς στον χώρο της έκθεσης Hypnos Project

Μάρθα Ανδρίτσου, επιστημονική συνεργάτιδα του Κέντρου Μελέτης Ύπνου του Νοσοκομείου «Ευαγγελισμός».

Τα ιατρικά δεδομένα από την Κλινική Ύπνου αποτέλεσαν την πρώτη ύλη για τη δημιουργία μιας εικαστικής εγκατάστασης της Μαρίνας Γιώτη, με τίτλο *Polysomnogarden*. Τα στάδια του ύπνου μετουσιώθηκαν σε ένα μεταβαλλόμενο εικαστικό περιβάλλον με ήχους από τον Coti K, φώτα, προβολές και κινητικά γλυπτά, που παρουσιάστηκαν στον χώρο Ευρυδάμαντος και Γαλαξία από τις 19 Μαΐου έως τις 2 Ιουνίου.

Το τελευταίο σκέλος του project περιλάμβανε φωτογραφικές προβολές σε κτίρια της Αθήνας. Ο Παύλος Φυσάκης φωτογράφισε διάφορους καλλιτέχνες την ώρα που κοιμούνται, και οι φωτογραφίες τους προβάλλονταν καθ' όλη τη διάρκεια του φεστιβάλ, σε κτίρια σε δημόσιους χώρους της Αθήνας.

Το Hypnos Project συνοδεύθηκε από μια δίγλωσση ανεξάρτητη έκδοση ευρείας κυκλοφορίας με θέμα τον ύπνο. Ακαδημαϊκοί, ειδικοί και συγγραφείς προσεγγίζουν με πρωτότυπα κείμενα το θέμα του ύπνου, ο καθένας από τη δική του πλευρά, συνθέτοντας ένα πολυφωνικό και πρωτότυπο ανθολόγιο, στο οποίο η κοινωνιολογία συνυπάρχει με τις στρατιωτικές σπουδές, η αρχιτεκτονική με την κλασική φιλολογία, το διήγημα με την προσωπική μαρτυρία. Στο *HYPNOS issue* γράφουν η Δήμητρα Βογιατζάκη, η Βασιλική Κόκκορη, ο Simon Critchley, ο Ηλίας Μαγκλίνης, ο Παναγιώτης Μένεγος, η Joanna Bourke, η Σοφία Νικολαΐδου, η Αφροδίτη Παναγιωτάκου, ο Παναγής Παναγιωτόπουλος, η Άννα Παπαέτη, ο Δημοσθένης Παπαμάρκος, ο Δημήτρης Παπανικολάου, η Ματίνα Πασχάλη, ο Άρης Σαραφιανός, η Patti Smith, ο James Stavridis, ο Κωνσταντίνος Τζαμιώτης, ο Γιώργος Τζιρτζιλάκης, ο Θεόφιλος Τραμπούλης και ο Θοδωρής Χιώτης.

Με έναυσμα το Hypnos Project της Στέγης, το *ΑΩ* ετοίμασε το αφιέρωμα που ακολουθεί, για τον ύπνο και την έλλειψή του, την εγκοίμηση και την εγρήγορση, τα όνειρα και την πορεία προς το ασυνείδητο, φιλοξενώντας συνεργασίες υποτρόφων με επιστημονική, βιωματική και καλλιτεχνική ματιά.

(Οι φωτογραφίες είναι του Πάνου Κοκκινιά και της Κικής Παπαδοπούλου.)

The Theta Series – Ολονυχτία στη Στέγη

ΓΡΑΦΕΙ Η ΑΠΟΣΤΟΛΙΑ ΠΑΠΑΔΑΜΑΚΗ

Πολλές φορές τα όνειρά μας είναι τόσο έντονα, σαν να τα ζούμε. Πότε όμως «ζούμε»; Όταν κοιμόμαστε ή όταν είμαστε ξύπνιοι; Είναι πραγματικότητα η πραγματικότητα του ονείρου; Ποιος είναι αυτός ο εαυτός που μπορεί και ονειρεύεται;

Για μένα, η σκηνή του θεάτρου ήταν και πάντα θα είναι ο χώρος όπου τα όνειρα γίνονται πραγματικότητα. Ο χώρος όπου η ζωή μοιάζει πιο «αληθινή», πιο «παρούσα». Σκοπός των παραστατικών τεχνών δεν είναι να μιμηθούν τη ζωή ή να την αποδώσουν, αλλά να δημιουργήσουν έναν νέο κόσμο, που δεν μπορεί να «υπάρξει» μεν αλλά έχει την υφή μιας ύπαρξης πολύ πιο πραγματικής από την πραγματικότητα, πιο αληθινής κι από την αληθινή ζωή. Έτσι συνδέω τα όνειρα με τη θεατρική πράξη. Και τα δύο αποδεικνύουν ότι υπάρχουν πολύ περισσότερες διαστάσεις στη συνειδητότητά μας από αυτές που νομίζουμε. Αυτό ακριβώς πραγματεύθηκε η βιωματική περφόρμανς ύπνου *The Theta Series – Ολονυχτία στη Στέγη*.

Κυριακή 29 Μαΐου 2016: 45 θεατές κατέφθασαν στη Στέγη στις 22.00, παρέα με τα σεντόνια τους, τα προσωπικά τους είδη και ένα ανώνυμο προσωπικό όνειρο που είχε γράψει ο καθένας, ακολουθώντας πιστά τις γραπτές οδηγίες προς «Κοιμώμενους» που τους είχα στείλει. Ήρθαν διαθέσιμοι και με ειλικρινή διάθεση. Τους καθοδήγησα όπως θα καθοδηγούσα έμπειρους περφόρμερ πριν από μια παράσταση – κάνοντας τις ιδέες πράξη, χωρίς μεγάλη παρεμβατικότητα από μέρους μου και έχοντας εμπιστοσύνη σε αυτό που λέγεται αυτοοργάνωση.

Γύρω στις 23.00, περπάτησαν ο ένας πίσω από τον άλλο στη σιωπή, από το φουαγέ προς τον μυστικό διάδρομο που οδηγούσε στη σκηνή από την πίσω πόρτα, και όχι από τον δρόμο των θεατών. Μπήκαμε όλοι στη σκηνή, με την αυλαία κλειστή και με τα στρώματα του ΥΠΝΟΥ σε διάταξη σπείρας. Κάναμε έναν μεγάλο κύκλο. Ποιος θα πάρει ποιο στρώμα; Πώς διαλέγουμε τον προσωπικό μας χώρο μας μέσα σε έναν μεγαλύτερο χώρο που θα είναι ο «κόσμος» μας για 10 ώρες; Οι υποψήφιοι «Κοιμώμενοι» τώρα γίνονταν πρωταγωνιστές ενός έργου που έφτιαχναν και έπαιζαν οι ίδιοι, παίρνοντας πρωτοβουλίες, ακούγοντας την υπέροχη μουσική του Τρύφωνα Κουτσουρέλη (ειδικά γραμμένη για αυτούς), δρώντας ή παρατηρώντας ενεργητικά, δημιουργώντας με τα σώματά τους και την ψυχή τους συνθέσεις αρχιτεκτονικές στη σκηνή της Στέγης.

Πολύ απλά, τους είπα να κοιτάξουν αργά μπροστά, προς την αυλαία. Η αυλαία άνοιξε και

The Theta Series – Ολονυχτία στη Στέγη

ΓΡΑΦΕΙ Η ΑΠΟΣΤΟΛΙΑ ΠΑΠΑΔΑΜΑΚΗ

αποκαλύφθηκε το «κοίλον», η μεγαλοπρέπεια ενός άδειου θεάτρου, που έμοιαζε πιο ζωντανό και πιο γεμάτο από ποτέ. Οι «Κοιμώμενοι» τώρα κλήθηκαν να γίνουν παρατηρητές και να δουν τον δικό τους χώρο: τη σκηνή -που είχε πια γίνει δική τους, καθώς όλα τα προσωπικά τους αντικείμενα ήταν εκεί - να ζωντανεύει, να υποκλίνεται, να χαρίζει τη μαγεία της, χωρίς ούτε έναν άνθρωπο στα σπλάχνα της.

Κάποιος μου είπε: «Ήταν σαν να έβλεπα τον εαυτό μου πάνω στη σκηνή, ενώ καθόμουν στις θέσεις των θεατών. Ήμουν παρών σε δύο σημεία ταυτόχρονα». Μια παράσταση του ίδιου του θεάτρου σε όλο του το μεγαλείο, όπου η μουσική αφηγείται την ύπαρξη αόρατων έργων, αλλά απόλυτα ορατών με έναν τρόπο ονειρικό και συνάμα αληθινό.

Καλώ τους «Κοιμώμενους» να ανεβούν ξανά στη σκηνή. Η ώρα είναι πλέον 01.00. Αργούν να αποκριθούν, έχουν περάσει ήδη σε έναν ύπνο-ξύπνο, στην κατάσταση Θήτα, στην οποία είμαστε λίγο πριν από τον ύπνο, χαλαροί, αλλά δεν κοιμόμαστε ακόμη, σε ένα μεταίχμιο ονείρου και πραγματικότητας.

Τακτοποιούνται και ξαπλώνουν. Η μουσική σύνθεση πλέον περνάει σε παλμούς δύο διαύλων (binaural beats) και ειδικά σχεδιασμένα διακροτήματα, ώστε να διεγείρει και να συντονίσει τα εγκεφαλικά κύματα των «Κοιμώμενων» σε συγκεκριμένες συχνότητες και σε αντιστοιχία με τους κύκλους του ύπνου.

Έχω 45 ανώνυμα όνειρα κλεισμένα σε φακελάκια. Τα όνειρά τους. Ξεκινάω να διαβάζω όνειρα. Συγκινούμαι. Είναι όλα γραμμένα με κόπο και προσοχή. Με συναίσθημα και αλήθεια. Διαβάζω όνειρα, το ένα μετά το άλλο-«prima vista», όπως λέμε στο θέατρο-, και ταυτίζομαι. Κάθε φορά διαβάζω αλλιώς, ανάλογα με το όνειρο γίνομαι και ένας άλλος άνθρωπος, σαν να έχω συνδεθεί με μια συλλογική μνήμη.

Συνεχίζω να διαβάζω έως τις 03.45. Άλλοι κοιμούνται, άλλοι ονειρεύονται, άλλοι ακούν – περιμένουν ίσως να ακούσουν το δικό τους όνειρο;

Κοιμάμαι. Θέλω να γίνω κι εγώ Κοιμώμενη ανάμεσα στους Κοιμώμενους της σκηνής της Στέγης.

Στις 06.50 ανασηκώνομαι. Ξεκινάω μαλακά να τους ξυπνάω στις 07.00. Είναι σαν

The Theta Series – Ολονυχτία στη Στέγη

ΓΡΑΦΕΙ Η ΑΠΟΣΤΟΛΙΑ ΠΑΠΑΔΑΜΑΚΗ

όνειρο το ότι ζήσαμε αυτή την εμπειρία στη σκηνή, που κανείς δεν θέλει να τελειώσει. Μαζεύουμε, ακολουθούμε την καθημερινή μας ρουτίνα, αλλά τώρα είμαστε γνωστοί. Συνδεδεμένοι με την εμπειρία.

07.30-10.00: Καφές, ομελέτα, ζυμωτό ψωμί στη «Χύτρα» και κουβέντες, συζητήσεις ατελείωτες για αυτή την εμπειρία που ζήσαμε. Οι Κοιμώμενοι μου εκμυστηρεύονται πολλά. «Ήταν λυτρωτικό όταν άκουσα να διαβάζεις το όνειρό μου», μου είπε κάποιος. Ένιωσα πλούσια, πολύ πλούσια, είχα γίνει διάφανη και πολλαπλάσια του εαυτού μου. Δεν υπήρχε εγώ. Ούτε εμείς. Υπήρχε κάτι πολύ πιο δυνατό που με ξεπερνούσε. Ανείπωτο.

Φεύγοντας από τη Στέγη το πρωί της Δευτέρας, ένα μέρος του εαυτού μου είναι ακόμη στη Σκηνή. Γράφοντας αυτές τις γραμμές, ένα μέρος του εαυτού μου είναι ακόμη στη Στέγη, μαζί με τους Κοιμώμενους. Και με τους αφανείς «ξύπνιους», τους τεχνικούς, τους ταξιθέτες, τις καθαρίστριες, που ήσυχα και ουσιαστικά συμμετείχαν στην ολονυχτία σαν να ήταν δική τους.

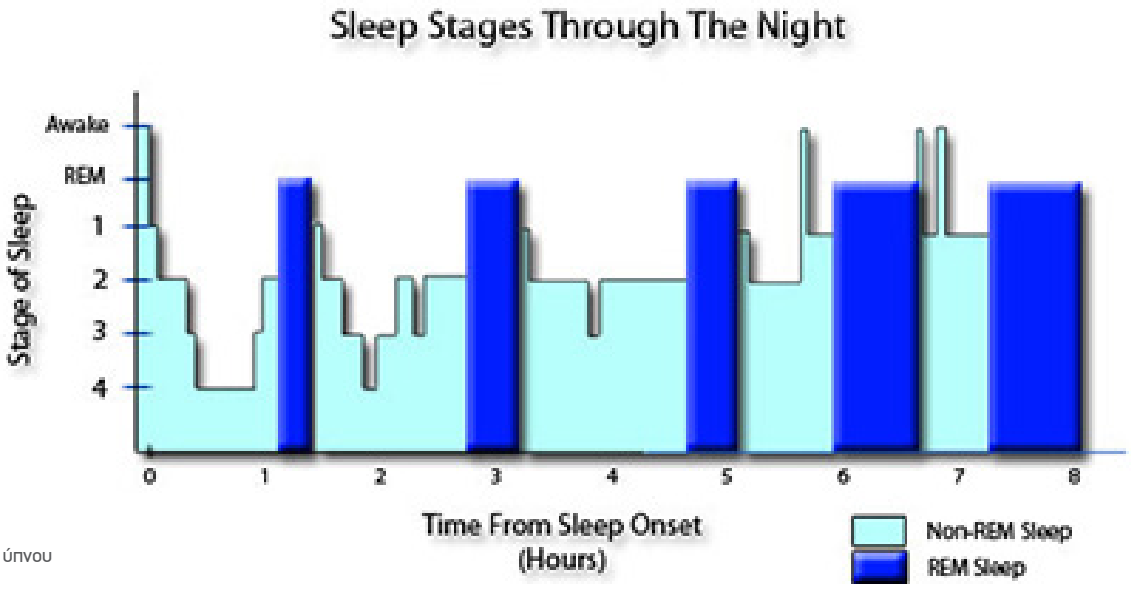
Τους ευχαριστώ.

(Η Αποστολία Παπαδαμάκη είναι χορογράφος.)

(Οι φωτογραφίες είναι του Αρίωνα Στεφανίδη.)

Dany Nobus: Τι είναι τα όνειρα;

ΑΠΟΔΟΣΗ: ΛΗΔΑ ΜΠΟΥΖΑΛΗ

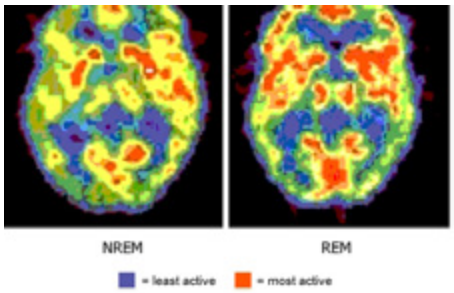

Τα πέντε στάδια του ύπνου

Τι είναι τα όνειρα; Η «βασιλική οδός προς το ασυνείδητο», τυχαίες πυροδοτήσεις των νευρώνων κατά τη διάρκεια της φάσης REM του ύπνου ή ο λόγος για να κοιμηθούμε; Τα ερωτήματα αυτά, μαζί με μια συνοπτική ιστορία της υπνοθεραπείας στη διάρκεια των αιώνων, διερεύνησε ο Dany Nobus στη διάλεξη που έδωσε στις 16 Μαΐου στη Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση, στο πλαίσιο του Hypnos Project. Ο Nobus είναι καθηγητής Ψυχαναλυτικής Ψυχολογίας και Αναπληρωτής Αντιπρύτανης Εξωτερικών Υποθέσεων στο Πανεπιστήμιο Brunel του Λονδίνου, όπου διευθύνει επίσης το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Ψυχανάλυση και Σύγχρονη Κοινωνία». Επιπλέον, είναι πρόεδρος του Μουσείου Freud στο Λονδίνο και συγγραφέας πολυάριθμων βιβλίων και επιστημονικών δημοσιεύσεων γύρω από την ιστορία, τη θεωρία και την πράξη της ψυχανάλυσης.

Ο ψυχαναλυτής Dany Nobus

Σε όλη την ανθρώπινη ιστορία και σε κάθε πολιτισμό, τα όνειρα αποτέλεσαν ανεξάντλητη πηγή γοητείας και έμπνευσης για την ανθρωπότητα. Εξακολουθούν να προκαλούν τεράστιες συζητήσεις μεταξύ νευροεπιστημόνων, φιλοσόφων και ψυχαναλυτών. Η ποικιλόμορφη φαντασμαγορία του ονείρου, όπου η φαντασία αναμειγνύεται με τις εικόνες, με ιστορίες-γρίφους και ορισμένες φορές με ένα δυσάρεστο συναίσθημα, δημιουργεί ερωτήματα για το ποιες ανεξέλεγκτες δυνάμεις διαθέτει ο άνθρωπος, αλλά επίσης αποτελεί μέσο για να έχουμε αυτοσυνείδηση είτε κοιμόμαστε είτε είμαστε σε εγρήγορση. Πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η εγρήγορση δεν αποτελεί μία άλλη μορφή ονείρου, όπου και πάλι ονειρευόμαστε ότι είμαστε ξύπνιοι; Ο Βρετανός φιλόσοφος Bertrand Russell έλεγε πως ίσως αυτό που αποκαλούμε ξύπνια ζωή ή εγρήγορση να αποτελεί μιαν ασυνήθιστη μορφή εφιάλτη. «Δεν πιστεύω ότι ονειρεύομαι αλλά δεν μπορώ και να αποδείξω το αντίθετο».

Η κατάσταση του εγκεφάλου σε φάση REM (δεξιά) και μη. Οι κόκκινες περιοχές είναι και οι περισσότερο δραστήριες.

Ένα από τα παλαιότερα σωζόμενα κείμενα γύρω από το θέμα των ονείρων είναι ένας αρχαίος αιγυπτιακός πάπυρος του 1200 π.Χ. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι οι σελίδες του αποτελούν μέρος ενός ονειροκρίτη, ενός εκπαιδευτικού εγχειριδίου για την ερμηνεία των ονείρων και την υποτιθέμενη προφητική αξία του ονείρου. Παραδείγματα ονείρων που θεωρείται ότι περιέχουν κρυφά μηνύματα από το βασίλειο των θεών και των πνευμάτων και μπορούν να ερμηνευθούν ως καλοί ή κακοί οιωνοί διαπερνούν σχεδόν κάθε πολιτισμό του κόσμου και συνεχίζουν να τροφοδοτούν τις σύγχρονες λαϊκές αντιλήψεις περί ονείρων.

Ένα πολύ γνωστό παράδειγμα βρίσκεται στην Παλαιά Διαθήκη, όπου ο Ιωσήφ ερμηνεύει ως μήνυμα από τον Θεό τα δύο όνειρα του Φαραώ, τις ισχνές αγελάδες που

Dany Nobus: Τι είναι τα όνειρα;

ΑΠΟΔΟΣΗ: ΛΗΔΑ ΜΠΟΥΖΑΛΗ

τρώνε τις παχιές και τα μαραμένα στάχυα που καταπίνουν τα καλά στάχυα. Η προειδοποιητική σημασία των ονείρων αποτελεί τη βάση για πολλές άλλες παραδόσεις. Στις βεδικές γραφές του ινδουισμού, στη συλλογή κειμένων «Αθάρβα Βέδα» του 13ου αι. π.Χ., ένα ολόκληρο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ερμηνεία των ονείρων ως χρησμών ή οιωνών. «Όσο πιο κοντά στην αυγή είναι τα όνειρα, τόσο πιο πιθανό είναι να πραγματοποιηθούν», υποστηρίζουν οι Βέδες. Αλλά και στην αρχαία Κίνα υπάρχουν βιβλία που περιέχουν αρχαίες επιγραφές με ερμηνείες ονείρων.

Η πιο λεπτομερής πραγματεία αποκωδικοποίησης ονείρων είναι το πεντάτομο έργο *Ονειροκριτικά* του Αρτεμίδωρου του Δαλδιανού του 2ου αι. μ.Χ., το οποίο αναγνωρίστηκε από τον Freud ως έργο που αντισταθμίζει την απώλεια όλων των άλλων χαμένων κειμένων της αρχαιότητας γύρω από το ίδιο θέμα. Όπως και πολλοί άλλοι, ο Αρτεμίδωρος αποκωδικοποίησε σύμβολα ονείρων με βάση την αναλογία και την ομοιότητα. Αναγνωρίζει, όμως, ότι ενίοτε απαιτούνται λεπτότερες προσεγγίσεις και ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η ζωή, η ιστορία και τα ατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου που βλέπει το όνειρο.

Παρότι οι ερμηνείες μπορεί να είναι διασκεδαστικές και μερικές φορές να γίνονται πιστευτές, το γνωσιακό υπόβαθρο αυτών των ονειρομαντών ήταν πολύ περιορισμένο. Η σημασία καθενός ονείρου μοιάζει να εξαρτάται περισσότερο από το πολιτισμικό, θρησκευτικό και ηθικό υπόβαθρο του ερμηνευτή του ονείρου παρά από τις ιδιότητες του ονείρου. Συχνά οι ερμηνείες είναι αυθαίρετες, τυχαίες και συμπτωματικές, καθώς δεν υπάρχει βάση για την αξιοπιστία τους και για την αληθοφάνεια του τρόπου αποκωδικοποίησης των ονείρων. Είναι παράδοξο ότι η ονειρομαντεία είχε -και σε ορισμένες περιπτώσεις συνεχίζει να έχει- μεγάλη επιτυχία σε πολλές παραδόσεις.

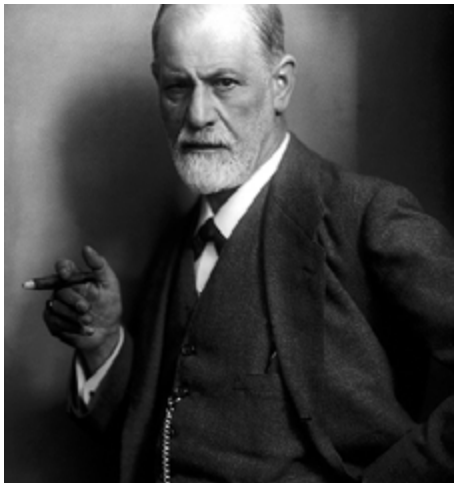
Ο ίδιος ο Freud έχει κατηγορηθεί για έλλειψη επιστημονικής τεκμηρίωσης καθώς και για αυθαιρεσίες στην προσέγγιση των ονείρων, παρά το γεγονός ότι ο ιδρυτής της Ψυχανάλυσης αντικατέστησε, αφενός, την κλασική ερμηνεία των ονείρων βάσει συμβόλων με μια πιο εξελιγμένη τεχνική, την τεχνική της ανάλυσης, και, αφετέρου, την άποψη ότι τα όνειρα περιέχουν σημαντικά υπερφυσικά μηνύματα για το μέλλον με μιαν άλλη οπτική, η οποία εδραιώνει τη σημασία τους στο παρελθόν, δηλαδή στη ζωή του ονειρευόμενου. Πράγματι, για τον Freud τα όνειρα έχουν νόημα και πρέπει να αποκωδικοποιούνται για να αποκαλύψουν το νόημά τους με βάση την προηγούμενη ζωή του αυτού που τα βλέπει.

Το όνειρο, όμως, έχει χρησιμοποιηθεί και για θεραπευτικούς σκοπούς, όπως στην αρχαία Αίγυπτο και τη Βαβυλώνα, όπου υπήρχαν τεχνικές εγκοίμησης. Μακρά είναι επίσης η παράδοση του Ασκληπιού, του Θεού της Ιατρικής και της Ίασης, του οποίου η λατρεία διαδόθηκε σε ολόκληρη την Ελλάδα και τη Ρώμη. Θεραπευτικές τελετουργίες ανάλογες της εγκοίμησης έχουν καταγραφεί σε πολλές περιοχές του κόσμου, από την Υποσαχάρια Αφρική έως τη Νότια Αμερική και από τους Ινδιάνους της Βόρειας Αμερικής έως τους Αβορίγινες της Αυστραλίας.

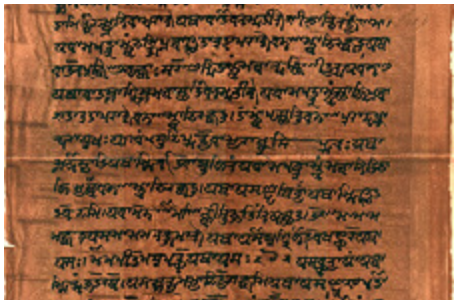
Στη Δύση, η πρακτική της ονειροθεραπείας ή της μελέτης της ονειρικής διεργασίας (dream work) αποτελεί μορφή εναλλακτικής θεραπείας, η οποία, ξεκινώντας από τη δεκαετία του '70, διαδίδεται μέσω του New Age και συνεχίζει την πανάρχαια πρακτική. Η ψυχολόγος του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ Deirdre Barrett θεωρείται πλέον αυθεντία στο πεδίο της υπνοθεραπείας. Για την Barrett, το να ονειρεύεσαι είναι αντίστοιχο με το να σκέφτεσαι σε μια διαφορετική βιοχημική κατάσταση και, επομένως, μπορεί να χρησιμοποιηθεί εποικοδομητικά για την επίλυση προβλημάτων της ζωής των οποίων η αντιμετώπιση απαιτεί δημιουργική σκέψη.

Ο Αρτεμίδωρος ο Δαλδιανός, ο οποίος, στο πεντάτομο έργο του *Ονειροκριτικά* (2ος αι. μ.Χ.) αποκωδικοποίησε σύμβολα ονείρων

Ο Sigmund Freud θεωρούσε ότι τα όνειρα είναι «η βασιλική οδός προς το ασυνείδητο»

Στη συλλογή ινδουιστικών κειμένων «Αθάρβα Βέδα» του 13ου αι. π.Χ., ένα ολόκληρο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ερμηνεία των ονείρων

Dany Nobus: Τι είναι τα όνειρα;

ΑΠΟΔΟΣΗ: ΛΗΔΑ ΜΠΟΥΖΑΛΗ

Είναι πολλοί οι άνθρωποι για τους οποίους τα όνειρα αποτέλεσαν πολύτιμη πηγή έμπνευσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο August Kekulé, που ισχυρίστηκε ότι ανακάλυψε τον δακτύλιο του μορίου του βενζενίου όταν ονειρεύτηκε τον ουροβόρο όφι. Επίσης, ο Niels Bohr ισχυρίστηκε ότι είδε για πρώτη φορά τη δομή του ατόμου στον ύπνο του, ενώ και ο Einstein δήλωσε κάποτε πως κατέληξε στη Θεωρία της Σχετικότητας έχοντας ξυπνήσει από ένα όνειρο όπου είχε δει ότι γλιστρούσε σε μιαν απότομη πλαγιά με μεγάλη ταχύτητα και τα άστρα άλλαζαν μορφή καθώς ο ίδιος κινούνταν.

Η ερμηνεία των ονείρων στη σύγχρονη ψυχολογία βασίζεται στη νευροεπιστημονική έρευνα, δηλαδή στη μελέτη της λειτουργίας του εγκεφάλου κατά τη διάρκεια του ύπνου. Τα όνειρα θεωρούνται ακούσιο αποτέλεσμα μιας ασαφούς φυσικής διαδικασίας, η οποία αποτελεί προέκταση της εγρήγορσης. Ουσιαστικά, συνεχίζεται έτσι η παράδοση του Αριστοτέλη, του οποίου η ερμηνεία των ονείρων ξεχωρίζει ακριβώς επειδή έχει νατουραλιστική βάση. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι το όνειρο αποτελεί μια διαφορετική μορφή αντίληψης, διότι το άτομο βλέπει πράγματα της φαντασίας του, το *φανταστικόν*.

Όταν εφευρέθηκε το ηλεκτροεγκεφαλογράφημα, οι νευροεπιστήμονες ανέπτυξαν σαφέστερη άποψη για τη φυσιολογία του ονείρου και τη σχέση του με τη δραστηριότητα του εγκεφάλου. Σήμερα θεωρείται ότι τα όνειρα παράγονται με αρκετά τυχαίο τρόπο στη φάση REM του ύπνου. Παραδόξως, στην πιο δραστήρια φάση του εγκεφάλου του, ο άνθρωπος κοιμάται!

Σύμφωνα με επιστήμονες όπως ο J. Allan Hobson, τα όνειρα δεν είναι συγκεκαλυμμένες εκφράσεις μιας βαθύτερης υπερφυσικής ή ασυνείδητης δύναμης. Οι ερευνητές θεωρούν ότι οι ερμηνείες των ονείρων είναι εντελώς άστοχες και θα πρέπει να αντικατασταθούν από εναλλακτικές έρευνες ως προς τα νοητικά χαρακτηριστικά του ονείρου, ως προς τους λόγους για τους οποίους το όνειρο διαφέρει από τις παραισθήσεις και τις ψευδαισθήσεις. Οι επιστήμονες δεν ενδιαφέρονται για τη μεμονωμένη αποκωδικοποίηση των ονείρων, αλλά εστιάζουν την προσοχή τους στη διαδικασία ενεργοποίησης του εγκεφάλου.

Αυτή η οπτική έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την ψυχαναλυτική άποψη που εισήχθη από τον Freud στην *Ερμηνεία των Ονείρων*, το περίφημο αυτό έργο του, που δημοσιεύθηκε το 1900. Ο Freud πίστευε ότι είχε ανακαλύψει το μυστικό των ονείρων ενώ εργαζόταν στο σανατόριο Schloss Bellevue, κοντά στη Βιέννη. Μελετώντας πάρα πολλά παραδείγματα, υποστήριξε ότι όλα τα όνειρα είναι εκπληρώσεις επιθυμιών, ότι αποτελούν τη «βασιλική οδό προς το ασυνείδητο», καθώς αντλούν στοιχεία από τη ζωή του ονειρευόμενου, και, τέλος, ότι είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την πρόσβαση στις καταπιεσμένες πλευρές του νου.

Για τον Freud, το όνειρο είναι ένα από τα πιο σημαντικά διανοητικά φαινόμενα μέσα από τα οποία εκφράζεται το ασυνείδητο, αν και όχι άμεσα, εφόσον πρέπει να αντιμετωπίσει διάφορες ανασταλτικές δυνάμεις και την επιθυμία του ονειρευόμενου να συνεχίσει να ονειρεύεται. Ο Freud υποστήριξε ότι οι ασυνείδητες σκέψεις εκφράζονται στο όνειρο αφού έχουν στρεβλωθεί, μετατραπεί, λογοκριθεί μέσα από την «ονειρική διεργασία» προκειμένου να γίνουν πιο αποδεκτές. Οι λανθάνουσες σκέψεις εκφράζονται μέσω του ονείρου, αλλά πρέπει να περάσουν από διάφορα φίλτρα: Μετάθεση, Συμπύκνωση, Δευτερογενή Επεξεργασία, Εικονοποίηση.

Ο Freud δούλεψε με βάση την πλατωνική παράδοση ερμηνείας των ονείρων, η οποία δίνει έμφαση στα ατομικά χαρακτηριστικά του ονειρευόμενου. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι στο όνειρο γίνεται προσπάθεια να εκφραστούν οι επιθυμίες του ονειρευόμενου – το επιθυμητικό στοιχείο της ψυχής, κατά τον Πλάτωνα. Η θεωρία του Freud δεν είναι εντελώς αντίθετη προς την κλασική ερμηνεία των συμβόλων στα όνειρα. Ωστόσο, ο Freud ξεκαθαρίζει πως ο σημαντικότερος παράγοντας στη διερεύνηση του νοήματος των ονείρων είναι η προηγούμενη ζωή του ονειρευόμενου. Επίσης, η ψυχαναλυτική προσέγγιση έρχεται σε αντίθεση με τις κυρίαρχες απόψεις της νευροεπιστήμης, που θεωρούν ότι το περιεχόμενο του ονείρου δεν είναι είναι κάτι που πρέπει να ερμηνευθεί, αλλά αποτελεί δευτερεύον στοιχείο σε σχέση με τα επίσημα χαρακτηριστικά του ονείρου.

Όμως οι άνθρωποι, διαχρονικά, σε όλους τους πολιτισμούς, επιμένουν να προσπαθούν να ερμηνεύσουν τα όνειρα, κυρίως γιατί τα θεωρούν περίεργα, απίστευτα και μυστηριώδη. Το κατά πόσον υπάρχει ένα κρυφό νόημα που αποκαλύπτεται μέσω της ερμηνείας τους εξαρτάται από το πώς ερμηνεύεται το φαινόμενο των ονείρων. Τα τελευταία χρόνια, ερευνητές όπως ο Mark Solms και ο Evan Thompson (συγγραφέας του βιβλίου *Waking, Dreaming, Being*) προσπάθησαν να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ της νευροεπιστήμης και της ψυχανάλυσης.

Αν υπάρχει ένα πρόβλημα στην εποχή μας, δεν είναι ότι δεν κοιμόμαστε αρκετά, αλλά ότι δεν υπάρχουν αρκετές ευκαιρίες για να ονειρευόμαστε όπως πρέπει. Αν λάβουμε υπόψη ότι το όνειρο αποτελεί θαυμάσια πηγή δημιουργικής έμπνευσης, αλλά και θεραπευτικό μέσο, και αν επίσης θεωρήσουμε ότι τα όνειρα μπορούν να μας βοηθήσουν να καταλάβουμε τι αντιπροσωπεύουμε ως υποκείμενα, τολμώ να προτείνω μια εναλλακτική εκδοχή του καντιανού δόγματος «Sapere Aude» («Τόλμησε να μάθεις») και να προτρέψω καθέναν και καθεμία από εσάς: «Somniare Aude» – «Τόλμησε να ονειρευτείς».

Τα όνειρα των Ελλήνων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΚΥΡΤΑΤΑΣ

Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο. Υπό το βλέμμα της Υγείας, ο Ασκληπιός θεραπεύει την ξαπλωμένη ασθενή κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης στο Ασκληπιείο (περ. 400 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς).

Οι αρχαίοι Έλληνες απέδιδαν μεγάλη σημασία στα όνειρά τους. Ήδη από την αρχαϊκή εποχή έως την ύστερη αρχαιότητα, τα αφηγούνταν τακτικά, τα αξιολογούσαν, επιχειρούσαν να τα ερμηνεύσουν και, στον βαθμό που αυτό ήταν εφικτό, τα απεικόνιζαν στα αγγεία και τους ζωγραφικούς τους πίνακες. Κατέγραφαν μάλιστα συχνά το περιεχόμενό τους στα ιστορικά τους συγγράμματα, σε φιλοσοφικές πραγματείες, ακόμη και σε επιγραφές. Φυσικά, δεν ήταν όλοι σύμφωνοι ως προς τον ορθό τρόπο ερμηνείας τους· ούτε και ως προς την ακριβή τους προέλευση. Πολύ συχνά, διέκριναν τα όνειρα σε μεστά νοήματος και σε απατηλά. Για ορισμένα είχαν κάποτε την πεποίθηση ότι ήταν απλά υπολείμματα πρόσφατων στοχασμών ή ότι τα τροφοδοτούσε η έγνοια για θέματα καθημερινά και τετριμμένα. Συχνότερα, όμως, τα θεωρούσαν θεόπνευστα ή θεόσταλτα, μολονότι και πάλι διατηρούσαν επιφυλάξεις, εφόσον πίστευαν ότι στις θεϊκές επιδιώξεις περιλαμβανόταν και η παραπλάνηση.

Ο Ύπνος και ο Θάνατος μεταφέρουν το σώμα του Σαρπηδόνος από το πεδίο της μάχης στην Τροία. Λεπτομέρεια από αττική λήκυθο (περ. 440 π.Χ.).

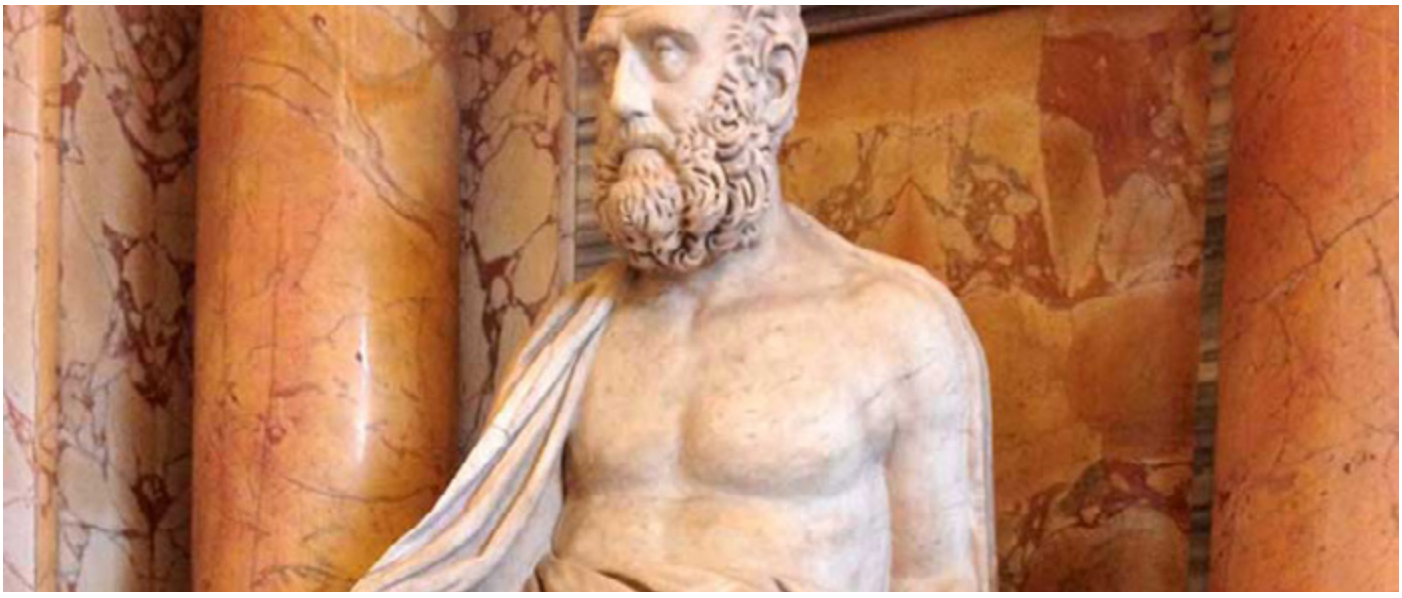
Η γοητεία των ονείρων βρισκόταν, ασφαλώς, στις μυστικές και μυστηριακές τους ιδιότητες. Έδιναν την εντύπωση επικοινωνίας με ανθρώπους που διέμεναν μακριά ή και με ανθρώπους νεκρούς. Απεικόνιζαν τόπους άγνωστους. Επανέφεραν στη μνήμη εμπειρίες λησμονημένες. Έδιναν ελπίδες σε απελπισμένους και θάρρος σε φοβισμένους, αλλά μπορούσαν επίσης να προκαλέσουν τρόμο, αγωνία ή απελπισία. Οι περισσότεροι Έλληνες νόμιζαν ότι τα όνειρα τους έφερναν σε επαφή με έναν κόσμο που δεν είναι συνήθως ορατός, με δαίμονες ή με τους ίδιους τους θεούς. Τους απέδιδαν, έτσι, χαρακτήρα προγνωστικό και, ακόμη συχνότερα, συμβουλευτικό ή προειδοποιητικό.

Μεγάλη εντύπωση προκαλούσε η καθολικότητα του φαινομένου. Όνειρα δεν έβλεπαν μόνον οι σοφοί, οι μορφωμένοι ή οι ενάρετοι, αλλά οι πάντες: οι ταπεινοί, οι αμαρτωλοί και οι άδικοι, οι νέοι και οι γέροι, οι Έλληνες και οι βάρβαροι, οι βασιλείς και οι επαίτες. Η καθολικότητα του φαινομένου υπογράμμιζε, έτσι, την πανανθρώπινη αξία του.

Για να εκτιμήσουν το νόημα των ονείρων τους, πολλοί προσέφευγαν σε γνώριμους και φίλους με σχετική εμπειρία. Σε αρκετές περιπτώσεις, αναζητούσαν συμβουλές από επαγγελματίες ονειροκρίτες ή ονειροκριτικά συγγράμματα. Διάσπαρτα, άλλωστε, στον ελληνικό κόσμο βρίσκονταν ονειρομαντεία.

Τα όνειρα των Ελλήνων

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΚΥΡΤΑΤΑΣ

Άγαλμα του ρήτορα Αίλιου Αριστείδη, που κατέγραψε τα όνειρά του στο έργο του *Ιεροί λόγοι* (Βιβλιοθήκη του Βατικανού)

Οι Έλληνες προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν τα όνειρά τους και για να βελτιώσουν ή να ανακτήσουν την υγεία τους. Ο προσφιλέστερος τρόπος ήταν με επίσκεψη και διαμονή σε κάποιο ασκληπιείο. Έπειτα από καθαρμούς και θυσίες, διανυκτέρευαν στο ιερό και ανέμεναν μια θεϊκή συμβουλή. Ειδικευμένοι ιερείς αναλάμβαναν στη συνέχεια να ερμηνεύσουν τις ενύπνιες επικοινωνίες και να υποδείξουν θεραπευτικές αγωγές.

Τα όνειρα κάνουν έντονη την παρουσία τους και σε όλα σχεδόν τα ελληνικά μυθιστορήματα. Παρεμβαίνουν στην πλοκή και καθοδηγούν τους ήρωες. Πρόκειται, ασφαλώς, για πλαστά όνειρα, επινοημένα από τους μυθιστοριογράφους. Αλλά για να γίνουν πειστικά, ακολουθούσαν όλες τις συμβάσεις των πραγματικών. Με τις σχολαστικές τους λεπτομέρειες προσφέρουν, έτσι, ενίοτε, μια καλή εισαγωγή στον τρόπο που προσλαμβάνονταν τα όνειρα της πραγματικής, καθημερινής ζωής.

Μερικές από τις μεστότερες και διδακτικότερες πληροφορίες σχετικά με τα όνειρα προέρχονται από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Για προφητικές ιδιότητες των ονείρων γίνεται συχνά λόγος στα βιβλικά κείμενα και μάλιστα στην Καινή Διαθήκη. Επίσης, στους βίους των ασκητών και των αγίων. Η σωματική άσκηση καθιστούσε το πνεύμα ευαίσθητο δέκτη ονειρικών εμπειριών, ενώ η έρημος αποτελούσε πρόσφορο περιβάλλον.

Από τον δεύτερο μεταχριστιανικό αιώνα έχουν διασωθεί δύο πολύτιμες συλλογές: τα *Ονειροκριτικά* βιβλία του Αρτεμίδωρου και οι *Ιεροί λόγοι* του Αίλιου Αριστείδη. Πρόκειται για συναρπαστικά συγγράμματα που φωτίζουν πολλές όψεις του ελληνικού πολιτισμού. Επαγγελματίας ονειροκρίτης, ο Αρτεμίδωρος συγκέντρωσε πλήθος ονειρικές αφηγήσεις, τις κατέταξε, τις ομαδοποίησε και υπέδειξε ερμηνευτικές μεθόδους. Δόκιμος ρήτορας, ο Αίλιος Αριστείδης άρχισε κάποια στιγμή να καταγράφει τα προσωπικά του όνειρα, έχοντας τη βαθιά πεποίθηση ότι τον έφερναν σε επαφή με τον Ασκληπιό, που του έδινε συμβουλές για να βελτιώσει την κλονισμένη του υγεία.

Πάντως, από τη σκέψη των Ελλήνων δεν πέρασε ποτέ η ιδέα ότι τα όνειρα σχετίζονταν με το παρελθόν και σίγουρα όχι το μακρινό παρελθόν. Η συνομιλία τους με τον Freud θα ήταν, λοιπόν, δύσκολη, ίσως και αδύνατη. Η ονειρική εμπειρία τούς έδινε την εντύπωση ότι ανοιγόταν προς το μέλλον και ότι προϊδέαζε ή προειδοποιούσε για καταστάσεις που δεν είχαν ακόμη συντελεστεί. Πίστευαν μάλιστα ότι, στην καλύτερη περίπτωση, τούς έφερνε σε επαφή με έναν κόσμο δαιμονικό, αγγελικό ή θεϊκό. Η υπόδειξη ότι τα όνειρα μπορούσαν να φωτίσουν ένα παιδικό τραυματικό βίωμα θα τους φαινόταν απίστευτη και ίσως ελάχιστα επιθυμητή.

(Ο Δημήτρης Ι. Κυρτάτας είναι καθηγητής Ύστερης Αρχαιότητας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.)

Το υπνοδωμάτιο ως υλικό υπόβαθρο της ταυτότητάς μας

ΓΡΑΦΕΙ Η ΜΥΡΤΩ ΚΙΟΥΡΤΗ

Μονόχωρο εσωτερικό κατοικίας στην προβιομηχανική Ευρώπη

Ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται ο υλικός πολιτισμός γύρω μας, τα αντικείμενα που χρησιμοποιούμε, τα έπιπλα επάνω στα οποία ακουμπάμε, καθόμαστε ή ξαπλώνουμε, ο τρόπος με τον οποίο δομούμε τους χώρους του σπιτιού μας επηρεάζουν το σώμα, το μυαλό και τον ψυχισμό μας πολύ εντονότερα και πολύ βαθύτερα από όσο συχνά νομίζουμε. Το υπνοδωμάτιο είναι ένα ακόμη προϊόν του υλικού πολιτισμού, άρρηκτα συνδεδεμένο τόσο με τις πρακτικές του ύπνου όσο και με μια σειρά από λανθάνουσες αντιλήψεις οι οποίες αφορούν τη σχέση μας με το σώμα, τον θεσμό της οικογένειας, την κοινωνική διάκριση των ηλικιακών ομάδων, τη διαχείριση της σεξουαλικότητας και, συνολικά, τη σύγχρονη εμπειρία της ατομικής ταυτότητας. Οι τέσσερις τοίχοι, που ορίζουν το συγκεκριμένο δωμάτιο, δεν ήταν πάντα έτσι, και η ιστορία της αρχιτεκτονικής, εδώ εντοπισμένη ως συνοπτική ιστορία του υπνοδωματίου, μας προσφέρει τη δυνατότητα να καταλάβουμε λίγο καλύτερα πώς έχει συγκροτηθεί ιστορικά μια πτυχή του πολιτισμού, της κοινωνίας και, συνεπώς, του ίδιου του Εαυτού μας.

Σύμφωνα με τις ιστορικούς της αρχιτεκτονικής Monique Eleb-Vidal και Anne Debarre-Blanchard, η κατοικία δεν επιμεριζόταν πάντα σε διακεκριμένα δωμάτια συγκεκριμένης χρήσης. Στην προνεωτερική μεσαιωνική Ευρώπη, ακόμη και τα σπίτια οικονομικά εύρωστων αστών ήταν μονόχωρα, δηλαδή ενιαίοι χώροι στους οποίους φιλοξενούνταν όλες οι δράσεις της καθημερινότητας: μαγείρεμα, φαγητό, παιχνίδι, κοινωνικές συναναστροφές και, βέβαια, ύπνος (Eleb-Vidal και Debarre-Blanchard, 1985). Τα μονόχωρα της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, σπίτια δηλαδή προβιομηχανικών αγροτικών κοινοτήτων χωρίς εσωτερική διάκριση σε δωμάτια, αποτελούν το αντίστοιχο της ελληνικής περίπτωσης (Παπαϊωάννου, 2003). Σύμφωνα με τον θεωρητικό της αρχιτεκτονικής Robin Evans (1997), η γέννηση του επιμερισμένου δωματίου εντοπίζεται στην Ευρώπη κατά τον 16ο αιώνα, συσχετίζεται με την εμφάνιση του διαδρόμου στο εσωτερικό της κατοικίας και συμπίπτει χρονικά με την άνοδο του πουριτανισμού, εκείνης δηλαδή της τάσης που στόχευε στον αυξανόμενο έλεγχο της σεξουαλικότητας.

Κατά τον Evans, το διακεκριμένο δωμάτιο, στο οποίο μπορεί να φτάσει κανείς μέσω ενός διαδρόμου και άρα χωρίς να παρενοχλήσει ή να έρθει σε επαφή με εκείνους που βρίσκονται εντός άλλων δωματίων, αποτελεί την υλική έκφραση μιας πρόθεσης ελέγχου και περιορισμού των σωματικών επαφών ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Οι γονείς κοιμούνται πλέον χωριστά από τα παιδιά τους, οι συγγενείς που πιθανώς μένουν πρόσκαιρα στο σπίτι κοιμούνται επίσης αλλού, σταδιακά οι διαχωρισμοί γίνονται περισσότερο ενδελεχείς, με άλλα υπνοδωμάτια για τα αγόρια και άλλα για τα κορίτσια της οικογένειας ή με δωμάτια που αφορούν ένα και μόνο παιδί και άρα είναι απολύτως ιδιωτικά. Κατά τον Evans, η γέννηση του ιδιωτικού υπνοδωματίου αποτελεί το υλικό υπόβαθρο επί του οποίου κτίστηκε ψυχικά η εμπειρία της ατομικότητας, καθώς τα όρια του χώρου εγκαθιδρύουν και οπτικοποιούν τα όρια του ίδιου του ατόμου.

Σύμφωνα με τον κοινωνικό στοχαστή Norbert Elias (1969), η διάκριση του ιδιωτικού υπνοδωματίου, που σχετίζεται με τον περιορισμό των σωματικών επαφών, αποτελεί μέρος της ευρύτερης διαδικασίας εκπολιτισμού των δυτικών κοινωνιών. Κατά τον Elias, η αύξηση της πυκνότητας των κοινοτήτων, που συνδέεται με τη μετάβαση από τις αγροτικές στις αστικές κοινωνίες, συνεπάγεται όλο και πιο αυστηρούς ελέγχους επί των σωματικών ενορμήσεων. Για να μπορέσουν δηλαδή τα κοινωνικά υποκείμενα να συμβιώσουν, σε όλο και πιο περιορισμένους χώρους, εγκαθίδρυσαν μεταξύ τους συμφωνίες μέσα στο πλαίσιο κανόνων συμπεριφοράς που έγιναν σταδιακά συνήθειες και ήθη.

Το υπνοδωμάτιο ως υλικό υπόβαθρο της ταυτότητάς μας

ΓΡΑΦΕΙ Η ΜΥΡΤΩ ΚΙΟΥΡΤΗ

Ο Eisenman χωρίζει στη μέση τον κύβο του συζυγικού υπνοδωματίου, τέμνοντας με την ίδια χαρακιά τους τοίχους, το κλασικό διπλό κρεβάτι, το παράθυρο από πίσω του και το πάτωμα από κάτω

Αυτά τα νέα και αρκετά αυτοπεριοριστικά ήθη απαιτούν πρωτόκολλα και διαχωρισμούς τους οποίους αναλαμβάνει να εξυπηρετήσει η αρχιτεκτονική της κατοικίας. Το φαγητό μαγειρεύεται σε συγκεκριμένο χώρο, την κουζίνα, καταναλώνεται σε άλλον, την τραπεζαρία· η σωματική υγιεινή περικλείεται επίσης εντός διακεκριμένου δωματίου, του λουτρού. Αντίστοιχα, δύο άγνωστοι δεν επιτρέπεται πια να κοιμούνται μαζί, σε αντίθεση με προγενέστερες πολιτισμικές ευαισθησίες, σύμφωνα με τις οποίες οι κανόνες καλής συμπεριφοράς απαιτούσαν απλώς, όταν δύο άγνωστοι μοιράζονταν το ίδιο κρεβάτι, να περιορίζονται ο ένας στη μία του πλευρά και ο άλλος στην άλλη. Ο έλεγχος των σωματικών ενορμήσεων, κατά τον Elias, συσχετίζεται, βεβαίως, με τον έλεγχο της σεξουαλικότητας, όπως και με τη σταδιακή εγκαθίδρυση της πυρηνικής οικογένειας έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Η ελληνική περίπτωση, κάνοντας ένα απότομο άλμα από την προνεωτερικότητα στη σύγχρονη μετανεωτερική εποχή (Panagiotopoulos, 2010), μας έχει αφήσει ακόμη νωπές τις μνήμες από τα μεγάλα κρεβάτια στα οποία κοιμούνταν μαζί οι πολυμελείς, οι επονομαζόμενες και διευρυμένες, οικογένειες του παρελθόντος.

Στη νεωτερικότητα η διαχείριση του δωματίου και ειδικά του υπνοδωματίου συνεχίζει να συσχετίζεται με τη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας. Η Virginia Woolf (1929) διεκδικούσε ένα δικό της δωμάτιο και ο Freud ανασυγκροτούσε τον ψυχισμό του ανθρώπου ζητώντας του να ξανασκεφτεί τα όνειρά του, μόνος μέσα σε ένα δωμάτιο, ξαπλωμένος σε ένα μονό κρεβάτι. Μια εμβληματική αρχιτεκτονική κίνηση της ύστερης νεωτερικότητας που υπογραμμίζει τη διαχρονικότητα της τάσης ανάδειξης της ατομικής ταυτότητας μέσω διαχείρισης του υπνοδωματίου είναι το House VI που σχεδίασε το 1975 ο Peter Eisenman, πατέρας της ονομαζόμενης αρχιτεκτονικής της αποδόμησης. Ο Eisenman αποδομεί καταρχάς το παραδοσιακό κυβόσχημο σπίτι και, στη συνέχεια, χωρίζει στη μέση τον κύβο του συζυγικού υπνοδωματίου, τέμνοντας με την ίδια χαρακιά τους τοίχους, το κλασικό διπλό κρεβάτι, το παράθυρο από πίσω του και το πάτωμα από κάτω. Σύμφωνα με τις φήμες, κάποιο βράδυ ο άνδρας της οικογένειας ξέχασε το λεπίδι που είχε αποδομήσει το σπίτι και το υπνοδωμάτιό του, έτεινε να προσεγγίσει την απέναντι πλευρά και έπεσε μέσα στη μετανεωτερική χαράδρα της ατομικότητας, στο ισόγειο της κατοικίας, σπάζοντας ένα πόδι και μηνύοντας τον αρχιτέκτονα.

Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα πώς θα δομούνται στο μέλλον τα υπνοδωμάτιά μας, ούτε ξέρουμε αν η ενίσχυση της ατομικής ταυτότητας θα κρατήσει την ίδια δυναμική ή θα πάρει διαφορετική τροπή. Το σίγουρο πάντως είναι πως οι τέσσερις τοίχοι του υπνοδωματίου και τα έπιπλα που περικλείονται εντός του θα συνεχίσουν να διαμορφώνουν όχι μόνο την εικόνα του σπιτιού μας αλλά και τις σχέσεις που αναπτύσσουμε με τους άλλους γύρω μας και, συνεπώς, το πώς αντιλαμβανόμαστε τον Εαυτό μας.

(Η Μυρτώ Κιούρτη είναι αρχιτέκτων.)

Το υπνοδωμάτιο ως υλικό υπόβαθρο της ταυτότητάς μας

ΓΡΑΦΕΙ Η ΜΥΡΤΩ ΚΙΟΥΡΤΗ

Στο House VI, που σχεδίασε το 1975 ο Peter Eisenman στο Κονέκτικατ των ΗΠΑ, αποδομούνται το παραδοσιακό κυβόσχημο σπίτι και ο χώρος του υπνοδωματίου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Monique Eleb-Vidal και Anne Debarre-Blanchard, *Architecture domestique et mentalités. Réflections sur les méthodes et les sources*, Paris: Secrétariat à la Recherche Architecturale, 1985.

Norbert Elias, *The Civilizing Process,* τόμ. I–II, Oxford: Blackwell, 1969 [1939].

Robin Evans, «Figures, Doors, and Passages», *Translations from Drawing to Building and Other Essays,* London: Architectural Association, 1997 [1978], σελ. 55–91.

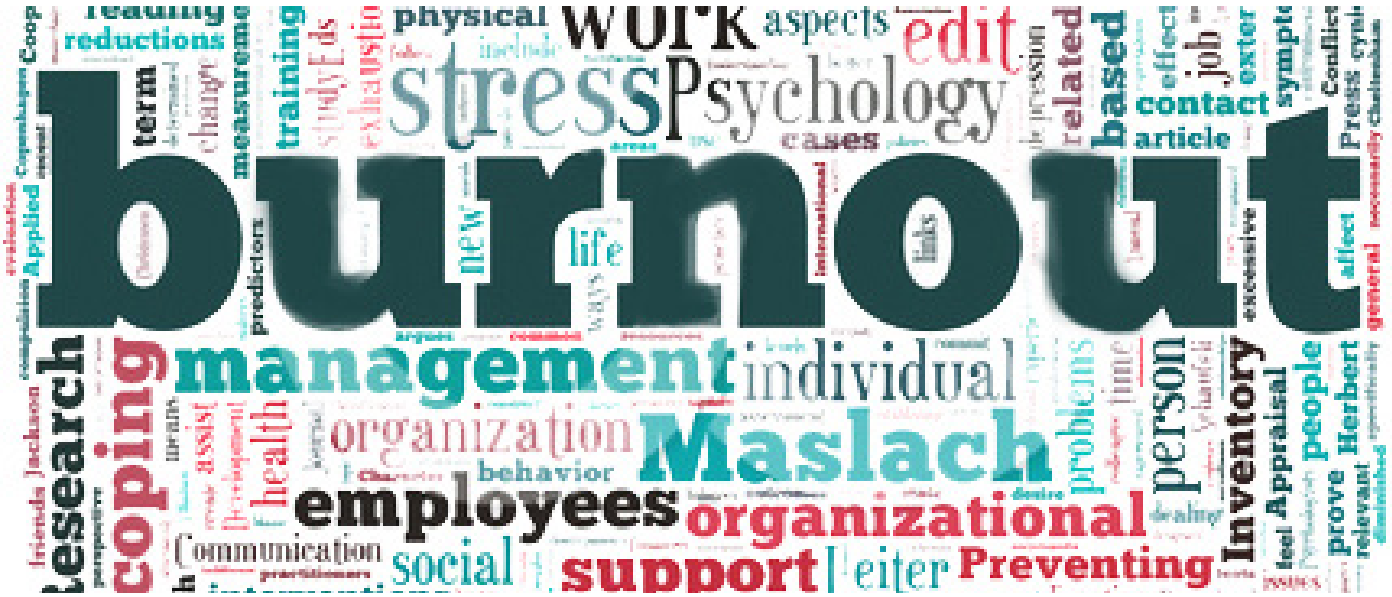
Panayis Panagiotopoulos, «Entre Hypermodernité et Traditionalisme: Souffrance de la classe moyenne grecque et palliatifs politiques», στο Nicole Aubert (επιμ.), *Changement social. La société hypermoderne: Ruptures et contradictions, τόμ. 15, Paris: L'Harmattan, 2010, σελ. 109–131.*

Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου, *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι,* Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003.

Virginia Woolf, *Ένα δικό σου δωμάτιο*, Αθήνα: Οδυσσέας, 2015 [1929].

Burnout syndrome: Το οργανωσιακό και επιχειρηματικό κόστος από το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΟΛΛΑΛΗΣ

Ο εργασιακός χώρος και οι συνθήκες που επικρατούν σε αυτόν, τα αυξημένα επαγγελματικά και οικογενειακά καθήκοντα και υποχρεώσεις των εργαζομένων, καθώς και τα εξαντλητικά ωράρια και ο ανταγωνισμός με τους συναδέλφους στις επιχειρήσεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη ζωή των περισσότερων εργαζομένων και, ουσιαστικά, δημιουργούν ένα εργασιακό περιβάλλον που μειώνει την απόδοσή τους και, ασφαλώς, προκαλεί έντονα συμπτώματα στρες έως και εργασιακής εξουθένωσης.

Η εργασιακή εξουθένωση (burnout), σε συνδυασμό με την έλλειψη ύπνου, εμφανίζεται ολοένα και περισσότερο τα τελευταία χρόνια και έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους ψυχολόγους, τους κοινωνιολόγους αλλά και τους ειδικούς του μάνατζμεντ, καθώς όλοι έχουν αναγνωρίσει τις σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις που τα φαινόμενα αυτά επιφέρουν στο άτομο, στον οργανισμό και γενικότερα στην επιχειρηματικότητα και την οικονομία. Οι παραπάνω συνθήκες προκαλούν στρες, το οποίο με τη σειρά του προκαλεί συμπτώματα αϋπνίας, ψυχοσωματικές διαταραχές και, τελικά, έλλειψη ενδιαφέροντος για δραστηριότητα και δουλειά, αποτελώντας τον προπομπό της κατάθλιψης. Τα στελέχη των επιχειρήσεων, οι γιατροί, οι νοσηλευτές, οι ελεγκτές εναέριας κυκλοφορίας και οι δημοσιογράφοι είναι οι κλάδοι με τα περισσότερα «θύματα» του στρες, της έλλειψης ύπνου και του συνδρόμου burnout.

Στα αγγλικά το ρήμα «burn out» σημαίνει «αναλώνομαι προοδευτικά εκ των ένδον μέχρι του σημείου της απανθράκωσης». Ο όρος «burnout»/«εργασιακή εξουθένωση» χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1974 από τον Freudenberger για την περιγραφή των συμπτωμάτων σωματικής και ψυχικής εξουθένωσης σε επαγγελματίες υπηρεσιών ψυχικής υγείας και, γενικότερα, εργαζομένους σε χώρους όπου δημιουργούνται στενές σχέσεις μεταξύ επαγγελματιών και ατόμων που έχουν την ανάγκη τους.

Το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης εμφανίζεται με ένα σύνολο συμπτωμάτων τα οποία αναπτύσσονται σε κάθε εργαζόμενο όταν καταστρέφονται τα κίνητρά του για δουλειά και τα οποία, επίσης, χρήζουν άμεσων μέτρων υποστήριξης, αφού έχουν σοβαρό αντίκτυπο τόσο στην άσκηση της εργασίας όσο και στην προσωπική και κοινωνική ζωή του εργαζομένου. Πρόκειται δηλαδή για έναν νέο ψυχιατρικό όρο με κοινωνικοοικονομικές προεκτάσεις, όπως αποκαλύπτουν διάφορες μελέτες που έχουν δημοσιευθεί στην Ευρώπη, την Αυστραλία, τις ΗΠΑ και τον Καναδά.

Από έρευνες που έχουν διενεργηθεί έχει γίνει γνωστό ότι το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης είναι περισσότερο συχνό σε επαγγέλματα όπως των γιατρών και των νοσοκόμων. Γι' αυτό και, αρχικά, το σύνδρομο θεωρήθηκε αποτέλεσμα της καθημερινής επαφής με τον ανθρώπινο πόνο, ενώ η χρήση του όρου περιορίστηκε στα επαγγέλματα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Τα τελευταία χρόνια, όμως, αυτό έχει αλλάξει ραγδαία λόγω των κοινωνικοοικονομικών καταστάσεων, με αποτέλεσμα το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης να μην κάνει διακρίσεις σε επαγγέλματα και ανθρώπους. Έτσι, οι επαγγελματίες κάθε κλάδου έχουν φτάσει στο σημείο να βιώνουν και να αισθάνονται κόπωση, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να επικοινωνήσουν με άτομα από το εργασιακό τους περιβάλλον. Καθημερινά αντιμετωπίζουν το επάγγελμά τους ως αναγκαίο κακό από το οποίο δεν μπορούν να δραπετεύσουν, ενώ επίσης αδυνατούν να αναπτύξουν στενότερες σχέσεις με ανθρώπους που χρειάζονται την επαγγελματική αλλά και τη συναισθηματική τους υποστήριξη. Καταλήγουν, λοιπόν, να προσπαθούν να κρατούν απόσταση ασφαλείας από τα άτομα, τα οποία και θεωρούν πηγή της εξάντλησής τους.

Ο όρος «σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης» ή «σύνδρομο burnout» αναφέρεται στην κατάσταση εκείνη κατά την οποία το

Burnout syndrome: Το οργανωσιακό και επιχειρηματικό κόστος από το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΟΛΛΑΛΗΣ

άτομο βιώνει εξάντληση, αποπροσωποποίηση και αίσθημα αναποτελεσματικότητας εξαιτίας ψυχοπιεστικών συνθηκών στην επαγγελματική του ζωή. Είναι μια ψυχολογική διαδικασία συναφής αλλά όχι ταυτόσημη με το επαγγελματικό άγχος. Συμβαίνει όταν το εργασιακό περιβάλλον ενός ατόμου είναι τόσο «στρεσογόνο», που δεν βοηθά το άτομο να κάνει πλέον τη δουλειά του με ευχαρίστηση.

Το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης αποτελείται από τρεις επιμέρους διαστάσεις:

• τη συναισθηματική εξάντληση (emotional exhaustion), δηλαδή τη μείωση των συναισθημάτων του ατόμου, η οποία έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να μην μπορεί να προσφέρει συναισθηματικά στους αποδέκτες των υπηρεσιών του·

• την αποπροσωποποίηση (depersonalization), που έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να βλέπει τους αποδέκτες των υπηρεσιών του αρνητικά και, πολλές φορές, να τους αντιμετωπίζει σαν αντικείμενα·

• το μειωμένο αίσθημα προσωπικής επίτευξης, δηλαδή την τάση του ατόμου να αισθάνεται μια γενικότερη δυσαρέσκεια για την εργασία του και να αξιολογεί αρνητικά τόσο τον εαυτό του όσο και τους γύρω του.

Το εν λόγω σύνδρομο έχει επιπτώσεις τόσο στην ψυχική όσο και στη σωματική υγεία των ατόμων, που συχνά παρουσιάζουν ευερεθιστότητα, καταθλιπτικά συμπτώματα, αϋπνίες κ.ά. Έχει όμως σημαντικές επιπτώσεις και στις διαπροσωπικές σχέσεις των ατόμων με το οικογενειακό αλλά και το εργασιακό τους περιβάλλον, αφού τα άτομα εμφανίζουν μεγάλο βαθμό δυσαρέσκειας προς την εργασία τους, μεγάλο βαθμό απουσιών και, γενικότερα, αυξημένη τάση για αλλαγή εργασίας ή επαγγέλματος.

Το ολοένα αυξανόμενο «κακό» stress μπορεί να οδηγήσει σε έντονες αγχώδεις εκδηλώσεις και κατάθλιψη. Το αρνητικό παράδειγμα της France Télécom είναι αρκετά χαρακτηριστικό για τις περιπτώσεις όπου δημιουργούνται δυσμενείς επιπτώσεις όταν μια επιχείρηση αποφασίζει να ακολουθήσει εντελώς ασφυκτικά ωράρια και οι συνθήκες εργασίας δεν συνάδουν με τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των εργαζομένων. Στην εταιρεία France Télécom, από το 2008 έως το 2010, έβαλαν τέλος στη ζωή τους 42 μέλη του προσωπικού. Οι θάνατοι αυτοί συνδέονται με τις μεθόδους που χρησιμοποίησε η διεύθυνση της γαλλικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών για να προσαρμόσει την πρώην κρατική μονοπωλιακή εταιρεία στον νέο υπερανταγωνιστικό κόσμο της τηλεφωνίας και του διαδικτύου.

Αντίθετες με τέτοιου είδους παρεμβάσεις και «κακές πρακτικές» που προκαλούν στρες στους εργαζομένους και τα στελέχη επιχειρήσεων είναι η Google, η Apple, η Microsoft, η Facebook και άλλες καινοτόμες επιχειρήσεις, οι οποίες βασίζονται ακριβώς στη συνεργασία ατόμων με ιδιαίτερη ευφυΐα και θεωρούν ότι η δυνατότητα για σύλληψη πρωτοποριακών ιδεών δεν είναι απαραίτητο να λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα γραφείο με τη στενή έννοια του όρου. Σε συνδυασμό με αυτού του είδους την εταιρική κουλτούρα και νοοτροπία, οι επιχειρήσεις αυτές διαθέτουν χώρους άθλησης και διαλογισμού στον χώρο εργασίας και προσφέρουν σε όλους τους εργαζομένους τους συνδυασμούς υγιεινής διατροφής, διαλειμμάτων ύπνου και φυσικής δραστηριότητας, παρέχοντάς τους συγχρόνως προγράμματα μείωσης του στρες.

Burnout syndrome: Το οργανωσιακό και επιχειρηματικό κόστος από το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΟΛΛΑΛΗΣ

Επίσης, έρευνα του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας διαπίστωσε τα εξής:

• Περισσότεροι από το 25% των εργαζομένων βιώνουν στρες στην εργασία στις χώρες της ΕΕ.

• 1 στους 5 Ευρωπαίους εργαζομένους αισθάνεται κόπωση και 1 στους 8 υποφέρει από πονοκέφαλο.

• 8 στους 10 Βέλγους εργαζομένους παρουσίασαν αυξημένη ψυχολογική επιβάρυνση κατά τα τελευταία έτη, ενώ 4 στους 10 Άγγλους χειριστές ηλεκτρονικών υπολογιστών νιώθουν ότι το ψυχοκοινωνικό στρες έχει αυξηθεί.

• 9–12% των ανδρών και 9–11% των γυναικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι εκτεθειμένοι σε εργασιακή πίεση κατά το μεγαλύτερο διάστημα της ημέρας (υψηλό ποσοστό στη Γερμανία, την Ελλάδα και την Ολλανδία).

Η έκταση του φαινομένου οφείλεται κυρίως στις συνθήκες εργασίας που επικρατούν:

• Πάνω από το 1/3 των εργαζομένων στην Ευρωζώνη δεν μπορούν να κάνουν διάλειμμα όταν το χρειάζονται.

• 4 στους 10 δεν έχουν τη δυνατότητα να αποφασίσουν μόνοι τους το διάστημα διακοπών τους ή τις ημέρες της άδειάς τους.

Περίπου οι μισοί από τους εργαζομένους στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης απασχολούνται σε μονότονες εργασίες. Η μονοτονία και η επανάληψη στην εργασία είναι φαινόμενα που παρατηρούνται περισσότερο στη Γαλλία, την Ελλάδα και την Ισπανία.

Πρέπει επίσης να υπογραμμισθεί το γεγονός πως από πολλές μελέτες διαπιστώνεται σημαντική συσχέτιση μεταξύ εργασιακής επιβάρυνσης, έλλειψης ύπνου και διαφόρων νοσημάτων:

• Σε σύγκριση με το σύνολο των εργαζομένων, οι εργαζόμενοι που υφίστανται «στρεσογόνο» πίεση διατρέχουν τέσσερις με πέντε φορές μεγαλύτερο κίνδυνο καρδιαγγειακών νοσημάτων.

• Μελέτη που έγινε στη Δανία έδειξε ότι το 14% της πρώιμης καρδιαγγειακής θνησιμότητας στις γυναίκες οφείλεται στις επιδράσεις της μονοτονίας και της επαναλαμβανόμενης εργασίας, το 7% στην εργασιακή πίεση και το 2% στο παθητικό κάπνισμα στον εργασιακό χώρο.

Burnout syndrome: Το οργανωσιακό και επιχειρηματικό κόστος από το σύνδρομο εργασιακής εξουθένωσης

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΟΛΛΑΛΗΣ

Το περιοδικό *Harvard Business Review* δημοσίευσε πρόσφατα τα αποτελέσματα μιας δεκαετούς έρευνας, όπου φαίνεται καθαρά πόσο σημαντικός είναι ο ύπνος στην επιτυχία των ηγετικών στελεχών μιας επιχείρησης. Παρόμοιες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί και δημοσιευθεί από το περιοδικό *McKinsey Quarterly*, όπου, παρομοίως, φαίνεται καθαρά η συσχέτιση της επιτυχίας των στελεχών επιχειρήσεων με την ποσότητα και την ποιότητα ύπνου, καθώς και με την έλλειψη «στρεσογόνων» παραγόντων στον χώρο εργασίας. Τα συμπεράσματα αυτά παρουσιάζονται παρακάτω με τη μορφή πίνακα συσχετίσεων.

Η Σχέση Ανάμεσα στην Αποδοτική Ηγεσία & την Ποιότητα Βραδινού Ύπνου

Διανοητικές Ικανότητες που Επηρεάζονται από τον Ύπνο	Είδη Ηγετικής Συμπεριφοράς που σχετίζονται με υψηλής ποιότητας Ηγεσία
• Εστίαση Προσοχής • Δυνατότητα Συγκέντρωσης	• Επικέντρωση στα Αποτελέσματα
• Δημιουργικότητα • Ανάπτυξη Διόρασης & Επίγνωσης • Ικανότητα Αναγνώρισης Τάσεων	• Επικέντρωση στη Λύση Προβλημάτων
• Μάθηση & Καλή Μνήμη • Λήψη Αποφάσεων	• Επικέντρωση σε Διαφορετικές Απόψεις & Οπτικές Γωνίες
• Συναισθηματικές Αντιδράσεις • Κοινωνικο-αισθηματική επεξεργασία (Κοινωνική Νοημοσύνη) • Ανάπτυξη Σχέσεων Εμπιστοσύνης	• Επικέντρωση στην Υποστήριξη των άλλων και στην Προσφορά

Based on a McKinsey study of 81 organizations and 189,000 people around the world. For more, see Claudio Feser, Fernanda Mayol, and Ramesh Srinivasan, "Decoding leadership: What really matters," *McKinsey Quarterly*, January 2015, mckinsey.com.

Συμπερασματικά, λοιπόν, και πέρα από το γεγονός ότι όσο πιο ξεκούραστα είναι τα στελέχη των επιχειρήσεων τόσο πιο αποτελεσματική είναι και η ηγεσία που ασκούν, ένα τελευταίο επιχείρημα για τη σημαντικότητα του ύπνου είναι ότι προλαμβάνει τα συμπτώματα εργασιακής εξουθένωσης στα στελέχη των επιχειρήσεων. Μια πρόσφατη έρευνα της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ σε ανώτατα στελέχη επιχειρήσεων διαπίστωσε ότι το 96% των συμμετεχόντων είχαν βιώσει κάποια μορφή burnout στην καριέρα τους και ότι η κατάσταση του 1/3 εξ αυτών ήταν πολύ κρίσιμη. Συνεπώς, υπάρχει μεγάλος όγκος ερευνητικών ευρημάτων που αποδεικνύουν τη συσχέτιση μεταξύ ύπνου και εργασιακού στρες και εξουθένωσης.

Τέλος, έχει αποδειχθεί ότι η έλλειψη ύπνου συσχετίζεται άμεσα με τη μειωμένη απόδοση και συμμετοχή των εργαζομένων στην εργασία τους. Είναι λοιπόν καιρός για τις επιχειρήσεις να βρουν τρόπους με τους οποίους θα υπολογίσουν τη χαμένη απόδοση, τις συχνές αλλαγές εργασίας (employee churn) και, φυσικά, το συνολικό κόστος της υγειονομικής περίθαλψης των εργαζομένων τους, που έχουν προέλθει από την έλλειψη ύπνου ή ξεκούρασης και το συνεχές στρες. Με αυτόν τον τρόπο, θα δημιουργηθεί και ένα ευρύτερο πλαίσιο διαχείρισης της ενέργειας των εργαζομένων, με άμεσα οφέλη ως προς την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της προσπάθειάς τους και, συνεπώς, την παραγωγικότητα των μελλοντικών επιχειρήσεων.

(Ο Γιάννης Α. Πολλάλης είναι καθηγητής του Πανεπιστημίου Πειραιώς.)

Το φως του Μορφέα

ΓΡΑΦΕΙ Η ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΧΡΥΣΙΚΟΥ

Στους χώρους εργασίας, ειδικά σε εποχές με μειωμένη ηλιοφάνεια, θα πρέπει να προβλέπεται φυσικός φωτισμός για τις θέσεις εργασίας

Σε εκδήλωση με θέμα τη θεραπευτική αρχιτεκτονική που συνδιοργάνωσα πριν από λίγα χρόνια στο πλαίσιο του φεστιβάλ Art4More, είχαμε τη χαρά να καλωσορίσουμε τον δρα Cornel Lustig, κάτοχο παγκόσμιας πατέντας στην Ιατρική Ύπνου. Στην ομιλία του, ο δρ Lustig αμφισβήτησε την αντιμετώπιση του φωτός ως αγαθού το οποίο σχετίζεται απλώς με λειτουργικές αναγκαιότητες και, αντιθέτως, επισήμανε τη σύνθετη φύση του ως στοιχείου του οποίου ο χειρισμός απαιτεί γνώση και υπευθυνότητα, «όπως συμβαίνει με τις βιταμίνες και τα φάρμακα», κατά τη χαρακτηριστική δήλωσή του. Η επισήμανση αυτή εφιστά την προσοχή στον σχεδιασμό αλλά και στη χρήση του φωτός.

Το πεδίο που ασχολείται με τις επιδράσεις του φωτός είναι ευρύτατο. Ιδιαίτερη σημασία έχει στη θεραπευτική αρχιτεκτονική, δεδομένου ότι ο οργανισμός του χρήστη είναι πιο ευαίσθητος. Η σχέση του φωτός με τον ύπνο αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα όπου ο στοιχειοθετημένος σχεδιασμός (evidence-based design) τροφοδοτεί τον ανθρωποκεντρικό σχεδιασμό.

Το 1981, ο John Zeisel, με το βιβλίο του *Inquiry by Design*, έβαλε τις βάσεις για τον συσχετισμό αρχιτεκτονικής και θεραπείας, τον οποίο επρόκειτο να καθιερώσει στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα η δημοσίευση του Roger Ulrich στο περιοδικό Science, οδηγώντας την αρχιτεκτονική χώρων υγείας πλησιέστερα στη θεραπευτική αρχιτεκτονική, όπως την ονομάζουμε σήμερα. Ρίζες αυτού του συσχετισμού συναντώνται στις σαμανικές πρακτικές του Ασκληπιού, ενώ επίσης παραδείγματα αρχιτεκτονικής με ψυχοκοινωνικές θεραπευτικές αναφορές θεωρούνται τα αρχαιοελληνικά ασκληπιεία. Ο δρ Lustig, όμως, εστιάζει στον συμβολισμό της συνεισφοράς του Ulrich στον κλάδο, θεωρώντας ότι αυτή καθ' εαυτήν η δημοσίευσή του σε ένα «σκληροπυρηνικό» επιστημονικό περιοδικό, στο οποίο εκείνη την εποχή δεν θα περίμενε κάποιος να δει αρχιτεκτονικά θέματα, αποτελεί την αναγνώριση του κλάδου σε επιστημονικά πεδία πέρα των ανθρωπογνωστικών επιστημών. Ο Ulrich, λοιπόν, ανακάλυψε ότι ένα παράθυρο με θέα στη φύση επιτάχυνε την ανάνηψη των ασθενών έπειτα από χειρουργική επέμβαση, ενώ συνέβαλε στη μείωση της χρήσης αναλγητικών και διευκόλυνε το έργο του προσωπικού, καθώς οι ασθενείς ήταν, αν μη τι άλλο, πιο συνεργάσιμοι.

Επιστρέφουμε όμως στις δύο παραμέτρους που χρειάζεται να καταλάβουμε. Μέσω της οπτικής οδού δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τη φασματική σύνθεση του λευκού φωτός, όπως για παράδειγμα μπορούμε να ξεχωρίσουμε τα μουσικά όργανα μιας ορχήστρας. Επιπλέον, η φασματική σύνθεση του φωτός επηρεάζει το οπτικό, και όχι μόνο, σύστημα του ανθρώπινου οργανισμού είτε άμεσα είτε μέσω της ορμονικής δραστηριότητας, έχοντας σημαντικό αντίκτυπο στην απόδοση, τη διάθεση και την υγεία μας. Το φαινόμενο αυτό είναι πιο έντονο στα άτομα με ειδικές ανάγκες και στις πιο ευαίσθητες ομάδες του πληθυσμού, όπως τα παιδιά.

Αν κοιτάξουμε τα φάσματα του ηλιακού φωτός, του λαμπτήρα πυράκτωσης (βολφραμίου) και του λαμπτήρα φθορισμού, παρατηρούμε ότι η περιοχή του μπλε είναι περιορισμένη στο δεύτερο και σε γενικές γραμμές σημαντική στο τρίτο – αν και διαφέρει

Το φως του Μορφέα

ΓΡΑΦΕΙ Η ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΧΡΥΣΙΚΟΥ

Έμμεσος φυσικός φωτισμός στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο της Ουτρέχτης

σε ποσότητα ανάλογα με τον τύπο. Στο ηλιακό φως ποικίλλει ανάλογα με την ώρα της ημέρας, με το μεσημέρι να παρουσιάζει ισορροπία χρωμάτων στο φάσμα. Η σημασία όλων αυτών, όπως γνωρίζουμε από το 2001, σχετίζεται με το γεγονός ότι το μπλε φάσμα του φωτός δρα περιοριστικά στα επίπεδα της μελατονίνης στο σώμα μας, που με τη σειρά της σχετίζεται με τον κιρκαδικό ρυθμό, αλλά και με οποιονδήποτε άλλο περιοδικό ρυθμό στο σώμα μας. Για παράδειγμα, ο ύπνος εξαρτάται άμεσα και ρυθμίζεται από τη μελατονίνη. Έτσι, έχουμε ένα παράδειγμα όπου το φως επηρεάζει, ρυθμίζει ή εμποδίζει τη δράση του ορμονικού μας συστήματος. Με την ηλικία, η παραγωγή της μελατονίνης διαφοροποιείται· μετά την ηλικία των είκοσι ετών, ξεκινά να μειώνεται και ενδέχεται να ξεκινήσουν οι διαταραχές του ύπνου, όπως συμβαίνει συνήθως στους ηλικιωμένους.

Υπάρχει και μια άλλη άποψη του μπλε τμήματος του ηλιακού φάσματος. Το μπλε τμήμα έχει την περισσότερη ενέργεια (HEV-light) και παράγει τοξικότητα στον αμφιβληστροειδή. Όσο αυξάνεται η ηλικία του ατόμου, εάν υπάρχει κάποια πάθηση ή γενετική προδιάθεση, η ικανότητα αποκατάστασης του αμφιβληστροειδούς μειώνεται.

Εκτός από τη σχέση φωτός-μελατονίνης, η επίδραση του φωτός στον άνθρωπο δεν σταματά εδώ. Οι επιστήμονες αρχίζουν να το αντιλαμβάνονται αυτό και αναζητούν τρόπους εφαρμογών προς όφελός μας, όπως π.χ. για να επηρεάσουν τα επίπεδα του στρες. Συνοψίζω με τη φράση ότι το φως «είναι βιταμίνη και, όπως με τις βιταμίνες, πρέπει να γνωρίζουμε τι είδους, αν, πότε και πόσο χρειαζόμαστε», όπως ισχύει στο παράδειγμα του ήλιου. Την ημέρα, το ηλιακό φάσμα περιέχει σε ισορροπία όλα τα χρώματα. Το δειλινό, όμως, ο ουρανός κοκκινίζει και τα σκούρα χρώματα επικρατούν, ενώ το μπλε φάσμα (HEV) φιλτράρεται, κάτι το οποίο αποτελεί ένα είδος φροντίδας για μας, ώστε να κοιμηθούμε καλά και να είναι στο ακέραιο τα επίπεδα της μελατονίνης μας όταν πάμε για ύπνο.

Η τοποθέτηση του δρα Lustig δίνει τη σκυτάλη στον ενημερωμένο σχεδιαστή να οραματιστεί τον τρόπο και τις δυνατότητες των εφαρμογών, με φαντασία και αισθητική, εφόσον υπάρχει κατανόηση του μηχανισμού. Ο αρχιτέκτονας που βρίσκεται κοντά στις εξελίξεις της θεραπευτικής αρχιτεκτονικής και των επιστημών που στηρίζουν το πεδίο αυτό είναι όλο και περισσότερο σε θέση να σχεδιάσει χώρους όχι μόνο λειτουργικούς αλλά και συναφείς με την ανθρώπινη φυσιολογία και τους μηχανισμούς της.

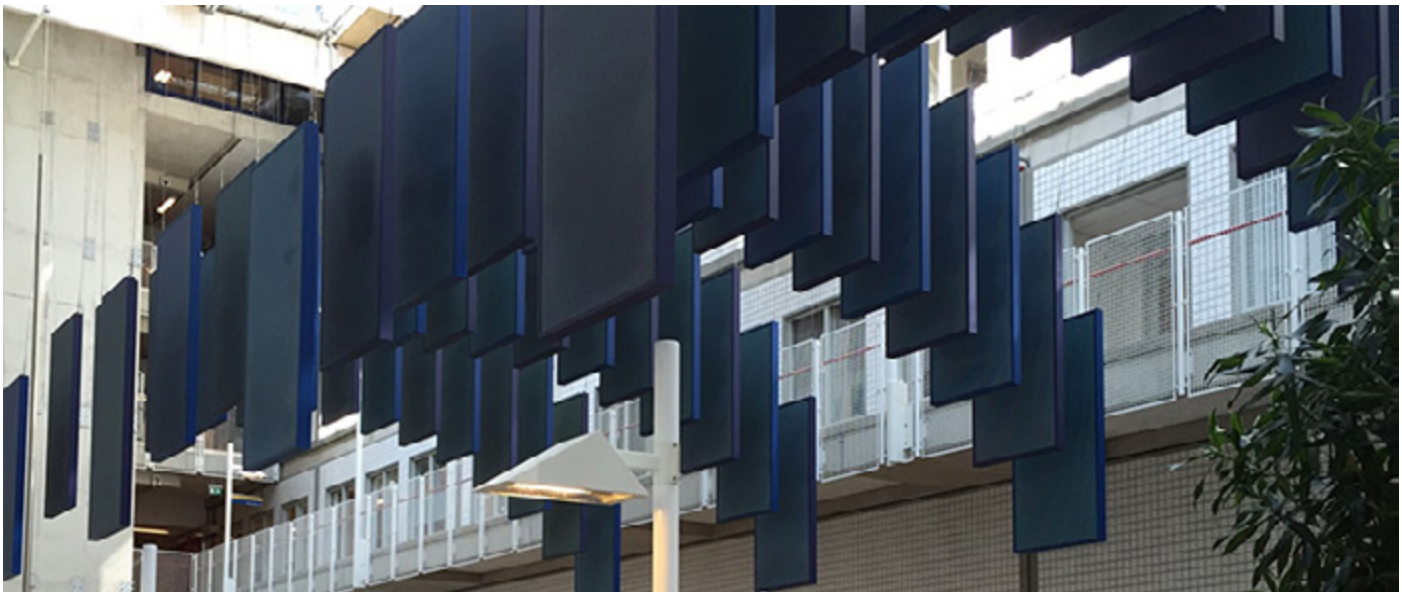
Μεταφράζοντας τώρα τη θεωρία σε απλά πρακτικά εργαλεία, θα στεκόμουν στα εξής:

• Στην κατοικία, ιδιαίτερη σημασία έχουν οι χώροι όπου περνάμε περισσότερο χρόνο, ειδικά δε πριν από τον ύπνο. Ένας φωτισμός περισσότερο συμβατός με την ανθρώπινη φυσιολογία μπορεί να κάνει τη διαφορά στον ύπνο μας.

• Σε ξενοδοχειακές μονάδες, όπου ο φιλοξενούμενος ίσως έχει να αντιμετωπίσει τη διαφορά ώρας, δεν αρκεί μόνο ένα άνετο στρώμα και ποικιλία μαξιλαριών. Οι κατάλληλες πηγές φωτισμού, τόσο ως προς τη θέση όσο και ως προς τον τύπο τους, διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο.

Το φως του Μορφέα

ΓΡΑΦΕΙ Η ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΧΡΥΣΙΚΟΥ

Με ειδικές κατασκευές το φυσικό φως φιλτράρεται, δημιουργώντας ένα περιβάλλον συμβατό με τη φυσιολογία του ανθρώπου

• Στους χώρους εργασίας, ειδικά σε εποχές με μειωμένη ηλιοφάνεια, θα πρέπει να προβλέπεται φυσικός φωτισμός για τις θέσεις εργασίας.

• Το ίδιο επιβάλλεται και για τις κλίνες ασθενών. Τα δύο τελευταία σημεία, μάλιστα, έχουν ενταχθεί στο πλαίσιο της νομοθεσίας χωρών όπως η Ολλανδία, οι οποίες δίνουν μεγάλη έμφαση στην υγεία των ασθενών και των εργαζομένων. Βασικός λόγος για την απόφαση αυτήν αποτελεί η προστασία από τις διαταραχές της μελατονίνης.

• Τέλος, ας μην ξεχνάμε και τον κατάλληλο αερισμό του χώρου, τη θερμική άνεση και τον περιορισμό της ηχητικής όχλησης. Μέσα από τον κατάλληλο σχεδιασμό, με προσοχή στις λεπτομέρειες και γνώση των σχετικών παραμέτρων, μπορούμε να δημιουργήσουμε ευεργετικά περιβάλλοντα, συμβατά με τη φυσιολογία μας.

(Η Ευαγγελία Χρυσικού είναι αρχιτέκτων-νοσοκομειολόγος· Marie Curie Fellow, The Bartlett School of Architecture, UCL· ιδρύτρια του γραφείου εφαρμοσμένης αρχιτεκτονικής και έρευνας SynThesis Architects [Λονδίνο, Αθήνα].)

Συνδεδεμένες Συμβάσεις Franchise

ΓΡΑΦΕΙ Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ι. ΚΑΠΕΤΑΝΟΥ

Ευάγγελος Ι. Μαργαρίτης, *Συνδεδεμένες Συμβάσεις Franchise,* Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2016, 272 σελ. ISBN 978-9604205912

Ο συγγραφέας, με αφετηρία τη σύγχρονη συναλλακτική πρακτική, με εύστοχο και ακριβή λόγο, καταπιάνεται με το σύγχρονο θέμα των συνδεδεμένων συμβάσεων franchise σε μια πολύ ενδιαφέρουσα μονογραφία. Ξεφεύγει από την αναζήτηση των συμβατικών προβλημάτων, τα οποία συνδέονται με την οικονομική σύνδεση των συμβάσεων –δηλαδή τα συνηθισμένα προβλήματα της ανώμαλης εξέλιξης μιας σύμβασης franchise, όπως είναι η μη καταβολή ανταλλάγματος από τον δικαιοχρήστη και η μη παραχώρηση από τον δικαιοδότη άδειας χρήσεως των στοιχείων του πακέτου– και επιχειρεί επιτυχημένα να κάνει ένα βήμα παρακάτω και να αξιολογήσει νομικά την «οικονομική σύνδεση των συμβάσεων», την οποία γεννά η συνύπαρξη των ανεξάρτητων παραγόντων στα συστήματα franchising.

Ερευνά την επίδραση της δικονομικής σύνδεσης των ανεξάρτητων συμβάσεων franchise στον τρόπο εκπλήρωσής τους και την ευθύνη των μελών του συστήματος franchising απέναντι στα άλλα μέλη, με τα οποία δεν συνδέονται συμβατικά παρά μόνον οικονομικά, αφού πρόκειται για συμβάσεις με έντονα συνεργατικά και ανταλλακτικά στοιχεία, στις οποίες όμως η συνεργασία δεν φτάνει μέχρι τον κοινό σκοπό. Η όποια νομική σύνδεση των ανεξάρτητων συμβάσεων, με τα μέσα του ισχύοντος δικαίου, προκύπτει από τον κοινό οικονομικό προσανατολισμό.

Η έρευνα ξεκινά με μια χρήσιμη ιστορική αναδρομή, στην οποία αναπτύσσονται τα στάδια διαμόρφωσης του franchising με αναφορά σε οικονομικά και ιστορικά στοιχεία, ώστε να κατανοηθούν ο τρόπος λειτουργίας του και οι απαιτήσεις της αγοράς, τις οποίες κλήθηκε να καλύψει η εμφάνιση του franchise. Από την αρχική σύνδεση του franchise με τη δράση και τη λειτουργία του κράτους περάσαμε στη σύνδεση με την ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην Αμερική το έτος 1863 από τη γνωστή εταιρεία Singer, διά της παραχώρησης δικαιώματος πώλησης από σπίτι σε σπίτι, για να φτάσουμε στο σύστημα του franchise του 21ου αιώνα, όπου επικρατεί η αρμονία, η οποία ισορροπεί μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος, υπακοής και συνύπαρξης, ανταγωνισμού και συνεργασίας.

Ιδιαίτερα χρήσιμη και ενδιαφέρουσα είναι η τοποθέτηση του συγγραφέα αναφορικά με το κατά πόσον αποτελούν μία εταιρική σύμβαση οι επιμέρους συμβάσεις, τις οποίες καταρτίζει ο δικαιοδότης με καθέναν από τους δικαιοχρήστες και οι οποίες συνδέονται οικονομικά και στηρίζονται η μία στην άλλη για την κοινή επιτυχία. Παρά το γεγονός ότι η τήρηση των αρχών του συστήματος από κάθε δικαιοχρήστη και η ενιαία διαμόρφωση των καταστημάτων εξασφαλίζουν την επιτυχία του όλου εγχειρήματος, ωστόσο οι επιμέρους συμβάσεις δεν αποτελούν κατά κανόνα μία εταιρική σύμβαση.

Συνδεδεμένες Συμβάσεις Franchise

ΓΡΑΦΕΙ Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ι. ΚΑΠΕΤΑΝΟΥ

Ο συγγραφέας επεξεργάζεται επίσης το θέμα της «δικτύωσης» μιας μεμονωμένης σύμβασης franchise, δηλαδή το γεγονός ότι η οικονομική σύνδεση της σύμβασης με τις άλλες, οι οποίες συναποτελούν το σύστημα, συνεπάγεται τη δημιουργία ιδιαίτερων συμβατικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, καθώς και το γεγονός ότι οι κοινές υποχρεώσεις από τη σύμβαση αναπτύσσουν ισχύ έναντι όλων και κυρίως έναντι των μη συμβατικά συνδεδεμένων δικαιοχρηστών. Οι σχέσεις δικαιοδότη και δικαιοχρήστη χαρακτηρίζονται από κοινό οικονομικό προσανατολισμό, ο οποίος όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί κοινός σκοπός, καθώς οι σκοποί των υποκειμένων της σύμβασης είναι διαφορετικοί. Σκοπός του δικαιοχρήστη είναι η ανάπτυξη της επιχειρηματικής δράσης του και η κερδοφορία, ενώ του δικαιοδότη είναι η εκμετάλλευση του συστήματος και η λήψη ανταλλάγματος για την παραχώρηση του πακέτου franchise. Αν και κανένα από τα μέρη δεν αντιλαμβάνεται τον σκοπό του άλλου ως δικό του, ούτε και τον επιδιώκει, εντούτοις επιλέγουν τη δικτύωση. Ενώ οι συμβάσεις δεν είναι αμιγώς εταιρικές, η ύπαρξη κοινού προσανατολισμού ανοίγει τον δρόμο για την εφαρμογή κάποιων ρυθμίσεων από το εταιρικό δίκαιο.

Η ενδιαφέρουσα προσέγγιση που ακολουθεί ο Ευάγγελος Ι. Μαργαρίτης ξεφεύγει από τη μέχρι σήμερα πρακτική των συγγραμμάτων με θέμα το franchise. Ο συγγραφέας, με εύστοχη και κατανοητή γλώσσα, αναλύει τον τρόπο με τον οποίο τα προϊόντα των αντιφατικών απαιτήσεων της σύγχρονης οικονομίας επιτάσσουν την παράλληλη συνύπαρξη της αυτονομίας και της συλλογικότητας, του ανταγωνισμού και της συνεργασίας και, τελικά, τη νομική σύνδεση των συμβάσεων franchise.

Πρόκειται για μια χρήσιμη επιστημονική έρευνα και, ταυτόχρονα, μια ιδιαίτερα αξιόλογη μελέτη, η οποία αναδεικνύει με σαφήνεια τις αξιολογικές σταθμίσεις που υιοθετήθηκαν διαδοχικά, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο το θετικό δίκαιο δίνει τελικά λύση στις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ υποκειμένων ανεξαρτήτως δρώντων αλλά εντούτοις δικτυωμένων, δηλαδή οικονομικά συνδεδεμένων συμβάσεων στο πλαίσιο ενός εγχειρήματος με κοινό για όλους προσανατολισμό. Ευχαριστούμε πολύ τον συγγραφέα για αυτήν του τη συμβολή στο συγκεκριμένο θέμα και αναμένουμε νεότερες τοποθετήσεις του.

(Η Βασιλική Ι. Καπετάνου είναι δικηγόρος Αθηνών.)